

Csefkó László. magyar-francia magyar tanácsjelölő
alapszervezetet tett 1918 máj. 18-án
magyar nyelvűtől: Dr. Károlyi Sándor } jó eredménnyel
magyar nyelvűtől: Dr. László Lajos }
Francia nyelvűtől: Dr. László Lajos }
latin fordítású kért: Dr. László Lajos } megfelelő . -

Alulírott kijelentem, hogy a fenti hármi dolgozatok
a magyar nyelvűtől és a magyar nyelvűtől
közül semmiféle jogi segítséget nem kaptak.

Csefkó László.

A Z A L A N Y É S Á L L I T M Á N Y
F O G A L M Á N A K M E G H A T Á R O Z Á S A.

Teljesen ismeri a kérdés iródel-
mát, értelmét és világosan is-
merteti a kérdés történetét és a
reá vonatkozó fontosabb véleményeket.

Iz. 1933, sept. 24.

Dicsőretek

St. Korgert Antal

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
Magyar Tudománytörténeti Intézet és Könyvtár

Lelt. napló: Lez. 10232/14
..... csoport: szám.

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000600046

"Minden mondatban valakiről vagy valamiről valamit állítunk. Téhát a mondat két részből áll: az egyik részben megmondjuk azt, amit az illető mondattal közölni akarunk, /állítmány/ a másik részzel pedig megnevezzük azt a személyt, vagy dolgot, akiről vagy amiről azt állítjuk".¹⁾ Így tanultuk az iskolában. S ez fülembe cseng minduntalan, amíg a tárggyal foglalkozom. Olyan egyszerű és világos. Mit is lehetne mást írni az alanyról és állítmányról, hiszen ~~az~~ gyermekkorunk óta ugyanilyen tartalommal rögződött elménkbe.

Csak bele kell pillantanunk a nyelvészeti irodalomba, hogy meglássuk az egyszerűség mögött rejlő sok minden csínja-bínját a mi megszokott meghatározásunknak, rögtön észrevehetjük annak nehézségeit.

Első meglepetésünkre szolgál az a

1./ Balassa J.: Kis magyar nyelvt.
k. isk. számára. IV. kiad. /6./

megállapítás, hogy a nagy nyelvészeti irodalomban az alany és állítmány fogalma nem olyan régén vitatott kérdés, mint ahogyan maga a nyelvtan is sokáig nem szerepelt külön tudományként.

Az első görög grammatikusok a filozófusok sorából kerültek ki, akik azonban a grammatikát épen olyan formatív tudománynak tartották akár a logikát s azért a nyelvi kifejezéseket csak alak szempontjából, tehát szótanilag vizsgálták. Miután pedig az alany és állítmány mondatrész, annak meghatározását nem tartozott feladatuk keretébe. A mondat meghatározása tulajdonképpen akkor kezdődött, amikor a logikusok rájöttek arra, hogy az, amit az ő nyelvükön ítéletnek neveznek, nyelviileg a mondatnak felel meg. Mondattanilag azonban nem tárgyalták a beszéd részeit évszázadokon át. Az első mondattannal foglalkozó ^{görög} grammatikus Appollonius Dyskolos görög grammatikus, még így különbözteti meg a mondat részeit: névelő, névmás, ige, névszó és elüljá-

ró.²⁾ A görög és latin grammatikusok meghatározásaiban az alaki szempont dominált, tőlük átvették a középkor grammatikusai, ^{és a szöveget} mely szinte változatlanul maradt a XIX. sz. elejéig.

A XVIII. sz. közepe tájáig tehát alany és állítmány helyett csak nevet és igét kerestek a grammatikusok a mondatban.

A régi grammatikai iskola hatása alól-egészen a legujabb időig, -nehezen szabadulnak meg a nyelvészek.

Amikor mondattanilag akarják tárgyalni a nyelvészek a nyelvtényeket nem tudnak szabadulni az alaki szemponttól. Így keletkeznek az ugynevezett vegyülék sintaxisok, mint Miklosich, Grimm, Wunderlich, Einenkel, Kern stb. elmélete mutatja. Mások abban a meggyőződésben vannak, hogy mondattanilag csak az alany és állítmány tárgyalható, a többi /állítólagos/ mondatrészt a szótan keretében kell tárgyalni.

Ez a felfogás egészen a XVIII. szá-

zad végéig olyan általános volt, hogy a nyelvészek hatása alól csak nagy nehezen szabadultak *meg*. Az igazi mondattani vizsgálódás tehát csak a XIX. század óta szokásos a nyelvészetben.

Egészen a XIX. századig a nyelvészeknek az volt a hibájuk, hogy a beszédet nem tartalmi vagy jelentésbeli szempontból vizsgálták, hanem szóalaki szempontból. Pedig a közlés, ami a beszéd fő célja, csak mondat által történhetik. A mondat részei nem a ^{szóalak} ~~szó~~alaki tulajdonságai miatt vannak összefüggésben, hanem a fogalmak viszonyításán alapulnak, ezeket szóalakilag meghatározni lehetetlen.

Az alany és állítmány elnevezése.

A subjektivum és praedicativum elnevezése Plutarchostól ered, aki először nevezi a beszédnek két részét: ^{név} /nevet/ /subjectumnak és /az ígét /praedicativumnak. Az így subjectumnak és

praedicatumnak nevezett mondatrész csak Xylander későbbi latin fordításának köszönheti elnevezését, mert még jóval Plutarchos után Apulejos csak "pars subicetiva"-nak nevezi az alanyt, "pars declarativa"-nak az állítmányt. A legrégibb dialektikusok és Plato azért nem nevezték el a két fő mondatrészt mindjárt alany^{nak} és állítmánynak, mert azt tapasztalták, hogy az ilyen mondatokban: az ember tanul, az oroszlán alszik stb. az egyik rész, amiről valami mondva van, — a neve valami-
nek, a másik, amely arról mondva van — cselek-
vést kifejező szó, tehát ige. De az ez alapon kiinduló grammatikusok nem is nevezhették még a mondat részeit 'subjectumnak' és 'praedicatumnak', mert a mondatról alkotott felfogásuk ezt kizárta. Amíg az a felfogás uralkodott, hogy a mondat szavaknak olyan csoportja, amely egy teljes gondolatot fejez ki, addig a mondat részei is szótani meg-
bírálás alá kerültek és azonosak lettek a beszéd-

részekkel /nomen, verbum, participium, articulus, pronomen, praepositio, adverbium, conjunctio/.

A subjectum és praedicatum műszavak Aristotelestől származtak, de nem a nyelvtani fogalmak megjelölésére, hanem a logikai ítélet két tagjának megjelölésére alkalmazta őket.

Egészen a XVIII. sz. második feléig az alany és állítmány logikai fogalmak megjelölésére szolgált. De ettől kezdve a bölcseledő grammatikusok Gottfred Hermann és Becker Ferdinand hatása alatt ugyanezt a két műszót használták a mondat két részének megnevezésére, mert a névadatot azonosnak tartották a logikai ítélettel. Azelőtt a nyelvtudomány suppositumnak nevezte az alanyt, appositumnak az állítmányt.

A XVIII. század második felében egyaránt használták a subjectum és praedicatum kifejezést ^alogika és ^anyelvtudomány, mindenkik azonban a maga céljaira alkalmazta. Ezért van az, hogy ma logikai és nyelvtani alany — állít-

mány különböző fogalmak megjelölésére használatosak s a nyelvtani és logikai megjelölések sokszor nem vonatkoznak a mondat ugyanazon tagjára. Ezek különbségére később fogunk rámutatni, itt csak azt ^{állítjuk} bizonyítottuk, hogy a logikusok által használt műszavak a nyelvtudomány terminus-technikusává váltak.

Nálunk is csak az utóbbi évszázad óta használatos az alany — állítmány elnevezés. A subjectumot Bárány ^{nek} fordította ^{adta 1790-ben alany elnevezést} le alanyra 1790-ben, a praedicatumnak Verseghy ^{adta} állítmány műszavát, de ezek csak lassan váltak a nyelvészeti irodalomban elfogadott műszókká. Vajda P. Magy. nyelvtud. /1835/-ben még tárgyalapszónak és tulajdonítmánynak nevezi őket. Ennek az lehetett az oka, amit már a bevezetésben is megemlítettünk; ^{hogy} a magyar nyelvészeti irodalomban is csak szótanilag vizsgálták a mondat részeit. Syntaxisa ugyan Szenczi Molnár Albert óta majdnem minden magyar grammatikának van /lásd Pereszlényi

P. 1682., Kövesdi P. 1686., Kalmár Gy. 1770.,
Földi J. 1790., Gyarmathy S. 1794. Versegly 1818.
nyelvtanaiban/, de a mondattani alap ezen syn-
taxisokban összekeveredik az idegen példák hatá-
sa alatt szótani meghatározásokkal. Egyedül Gyar-
mathy S. Okoskodva Tanító Magyar Nyelvmeistere
igyekszik az ige lényegét mondatbeli szempont-
ból megmagyarázni. /Az Időszók minden nyelvben
olyan szók, melyekkel a' dolgokról vagy szemé-
lyekről valamit erősítünk, következésképen azok-
nak Lételit, Tselekedetit, vagy Szenvedésit fe-
jezzük ki. 301.^l/

Révai: Elaboratio Grammatica Hun-
garicaban szintén tartalmi szempontból vizsgálja
az ige lényegét, mely ^{szint az ige} kifejezi valamely főnév ál-
lapotát, a beszédben állítmányi jellege van s
a mondat valódi tartalmát meghatározza. /"Verbum.....
cum subiecto iunctum, sententia, absolvat, seu
iudicium exprimat: homo cogitat, equus corrit etc".⁹⁾
Versegly nyelvtana /Magyar Grammatika avvagy /sic./

Nyelvtudomány / bár foglalkozik "a szókötés"—
sel /syntaxis/ a mondat részeit mégis szótani ala-
pon tárgyalja. Mondattani alapon, azaz a szavak
mondatbeli viszonyát vizsgálva, csak a XIX. szá-
zad második felében kezdték vizsgálni a magyar
grammatikusok a beszéd részeit. A régi grammati-
kusok tehát 1.) / személyes igét /verbum finitum/
és 2.) / nominativus, vagy egyeztetőnevezőt külön-
böztettek meg a mondatban, melyhez az állítmány-
kiegészítő mondatokban az igazodón|evező /nomi-
nativus qua regimen verbi/ is járult.

A magyar nyelvészeti irodalomban
Brassai Sámuel 1845-ben megjelent "Okszerü Vezér"-e
az első munka, mely^a német nyelv tanulása céljá-
ból először fejteget grammatikai kérdéseket pusztán
mondattani alapon. Hatására a század II. fe-
lében megjelenő grammatikák Ihász nyelvtana, Gyu-
rits Antal mondattana mind kibővülnek mondattan-

nal, melyek között Szvorényi J. nyelvtana a legkiválóbb. Szvorényi szerint — mint az előszóban említi — szükség van az egymással viszonyban álló beszédtagok jelentését szerves egészükben kimutatni, ezért a "szóviszonyítás vonalaival szövi át egész nyelvtanítását".^{4.)}

A m o n d a t D u a l i z m u s a .

Amikor a nyelvészeti irodalom a mondat meghatározásával és alkotórészeivel mélyebben kezdett foglalkozni, felmerült az a kérdés: vajjon mik a mondat részei? A nyelvészek véleménye két párt körül csoportosult, az egyik a mondat dualizmusát állította, a másik antidualista volt. A mondat dualisztikus felfogását való nyelvészek azt tartották, hogy bármilyen bonyolult mondat, — ha az a mondat meghatározása

alapján a beszélő és hallgató tudatában egy teljes egésznek tűnik fel, — végeredményében két főtagra oszlik, az egyik: amelyikről valamit mondunk, a másik: amit arról mondunk.

Ez a vélemény a német nyelvészek között ellenvéleményre talált.

Kern — amint láttuk — nem pusztán mondattani alaptól kiindulva, — csak az állítmányt /verbum finitumot/ tartja a mondat alapjának, a mondat többi részét ^{szerint} csak ennek meghatározására szolgálnak. Ugyanezen alapon Ries is az állítmányt tartja a mondat főrészének, de emellett elismeri az alany tárgy és határozók egy részének mondatrészi voltát.

A magyar nyelvészeti irodalomban B r a s s a i a legmakacsabb híve az antidualisztikus mondatelméletnek, sőt az alany és állítmánynak "csélcsap" eszméjét is ki akarja küszöbölni a nyelvtanításból. A mondatot ugyan alkothatja egy vagy több szó is, de ha egyetlen

szóval akarunk mondatot kifejezni, azt csak igével tudjuk. A mondat "tartó és forduló sarka az ige" /Brassai: Magy. mond. 324./

Az igét azonban rendszerint több másnemű szóval magyarázzuk, körülményeit kifejtjük, értelmét meghatározzuk, minősítjük, fokozzuk, mely célra az igehatározókat használjuk. A mondat többi része tehát arra szolgál, hogy az igének tágabb körét meghatározza. Ezért mondja Brassai, hogy: "Ott székel a mondat közepén, elején vagy végén, ahol székhelyét választania teszi, a fejedelem az ige s fűzi magához az értelmi hódolat kötelékeivel vazallusait, az igehatározókat". /Id. m.I. 332./

Brassai bizonyítani is törekszik állítását. Nyelvészekre hivatkozik, akik elismerték, hogy a nyelvfejlődés kezdetén szereplő gyökök nagyjából igés természetűek voltak. Keletkezésüket pedig úgy magyarázza, hogy az ősember rámutat az imént felrepült madárra s va-

lamilyen hangkapcsolattal kifejezi a mutatott lény cselekvését. Ez a hangkapcsolat természetesen teljesen subjektív, csak symbolum, elfogadása közös megállapodás eredménye. Az igéket a változás meglepő ingere hozta létre. Csak később vonta magára az ősember figyelmét a nyugvó tárgy vagy annak minősége, melyekből keletkezett a főnév és melléknév.

Nyelvészeti szempontból bizonyítják állítását a személytelen igék, melyek egymaguk betölthetik a mondat feladatát, pl. dörög, villámlik stb. Ha a mondatban dualizmus volna, miért vannak akkor hiányos, vagy alanytalan mondatok?

De a két műszónak jelentése is állítását igazolja. Közönséges beszédben: subjektum alattvalót, alantast jelent. Logikai ítéletben: jelenti azt a képzetet, vagy fogalmat, melynek bizonyos jegyét, tulajdonságát meghatározzuk, — vagy valamely alsóbb fogalmat, mely egy fel-

sőbbnek körébe fel van véve: ennek ellentéte a praedicatum. A nyelvtani alanynak ugyanazon ^{Lehet ugyanaz a funkciója van,} mint a logikainak. Csakhogy maga is észreveszi, hogy különbség van a nyelvtan és logika között, mert ha a mondat nem logikai ítélet, akkor nincs meg az alany-állítmány között az alsóbb-felsőbbrendű fokozati különbség. Ezért a nyelvtani alany a mondatnak az a része, amiről a praedicatumot mondjuk, állítmány pedig, amit a subjectumról mondunk. Pl. Tégy jót a kutyával, megugat érte. Alany: kutyával, mert erről mondunk valamit. Hogy a kutyával nem alanyeset és mégis alanyt fejez ki, Brassait nem gátolja állításában, sőt épen bizonyítja vele állítását. Miután a magyarban a subjectumot sokszor nem nominativussal fejezzük ki /pl. nekem kalapom van/ a cselekvőt egyedül az állítmány, az ige fejezheti ki. A mondatban tehát nincs dualizmus, azaz a dualizmus nem tartozik a mondat fogalmának lényeges jegyei közé.

Kant filozofiája is megerősíti Brassait ezen állításában. Kant szerint lélektanilag bebizonyított tény, hogy minden más eszmét kiírt-hatunk magunkból, csak az űrt nem. A mondatnak is utolsó eleme a lét ige lenne, mely tény megerősíti Brassait abban, hogy a nyelv kezdő eleme az ige volt. Csakhogy a lét ige¹nek — miután fogalmi tartalma a legtágabb és leghatározatlanabb — szükség²e volt igehatározóra, melyet a logikában praedicatumnak, a nyelv³tanban attributumnak hívnak. Ez aztán egyes nyelvekben kiszorította a lét ige⁴t a helyéből, másrészt más nyelvekben meghagyta, tehát a nyelvek a lét ige szempontjából különböző felfogásuak lettek. Ellenben ez a speciális eset okozta azt, hogy a nyelvészek általánosítani akarták ezt a speciális esetet és az ige helyett ^apraedicativumot és subjectumot vették a mondat lényeges részeiül. S ezért különböztetnek meg ma ^{is} a nyelvészek is praedicativumot és subjectumot egyedüli ige helyett.

A mondat tehát igéből és hozzá tar-

tozó igehatározókból áll. Igehatározónak nevez Brassai mindent, ami az igeen kívül a mondatban szerepel: casus, elül vagy utoljárós nevek, adverbiumok.¹¹ Ilyen igehatározója a magyarnak 23 van, a finn-nek 15, az osztjácoknak 7.

Brassai szerint az igekirályság mellett bizonyít a szórend is, mert az inkább függ az állítmánytól, mint az alanytól, tehát a mondat dualizmusa megdől. A mondat szórendje a hangsúlyon kívül az igtől függ. A puszta ige első tagja mindig hangsúlyos, mert ez a tag a cselekménynek legegyszerűsebb kifejezője. Ebből következik az, hogy ha az igehez határozó járul, a hangsúly az igeről annak meghatározójára esik. Az igehatározók helye mindig az igtől függ, mert ha valamelyiket ki akarjuk emelni, közvetlenül az ige elé tesszük.

Csakhogy éppen a szórend tárgyalásával kapcsolatban kénytelen Brassai maga ledön-

teni az igekiráltság trónját, amikor elismeri, hogy van dualizmus, de ez nem az alany és állítmány között van, hanem a tudott és közlendő között. Bár ezzel Brassai nem akarja elismerni, hogy az újonnan felállított inchoativum, mely előkészíti a hallót a mondandó felfogására, és a mondomany vagy mondatzöm, mely az inchoativumról valamit mond, ugyanaz, amit Gabelenz lélektani alany, állítmánynak nevez, mégis kétségtelenül elismer-
te azt, hogy ezek közül az ige mindig a mondatzömben foglal helyet, tehát a mondatzöm a mondat állítmányának tekinthető. Az inchoativumot persze rendszeréhez híven nem tekinti alannak, csak az a szerepe van, hogy kezdi a mondatot és előkészíti a hallgatót, alapot vet, figyeltet s ezzel mintegy összekapcsolja a hallgatót a mondat elkövetkező fontos tagjával.

Brassai tehát mindvégig tagadta a mondat dualizmusát s megmaradt azon állítása

mellett, hogy a mondat egyedüli fontos része, mondatalkotó ereje az állítmányban, azaz az igében van. Ezzel szemben az alany /nevező eset/ csak egyik faja a határozóknak s egyenrangú a többi határozókkal. Brassai azonban nem vette észre, hogy abban, hogy megkülönbözteti az igét és határozókat szintén dualisztikus elmélet jut kifejezésre, csak hogy itt a határozók kategóriája foglalta el az alany helyét, persze épen úgy, mint az inchoativum és mondatzöm viszonyában, e két tag nem egyenrangú, hanem inchoativum, vagy határozók az igétől függenek.

Brassai elmélete sok újat hozott a mondattani kutatás számára, mégis az igének egyeduralmáról szóló fejtegetése nem talált sok követőre. Balogh Péter és Kalmár Eleken kívül, akik elismerik az ige mondatalkotó hatását, inkább az ellenvélemény, a mondat dualizmusa jutott az újabb nyelvészeti irodalomban előtérbe.

Kocsis Lénárd pedig, aki legbővebben foglalkozik Brassai elméletével, elismeri, hogy Brassainak antidualisztikus felfogása elhibázott, mert lélektani szempontból el kell ismernünk az alany és állítmány dualisztikus elméletét. Brassai tévedését abban látja, hogy logikai alapon indul el s a mondatot a logikai ítélettel azonosítja. Csakhogy az ítélet elsősorban lélektani kategória, ha az ítélésnek folyamatát vesszük figyelembe s azt nézzük, a lelki működésnek általános törvényei szerint milyen lelki feltételek szabják meg az ítélet létrejövését. Eszerint pedig feltétlenül két főrésze van a mondatnak: az, ami a beszélő és hallgató tudatában már előbb meg volt: az alany, és az, amit erről mondunk: az állítmány.

Amint előbb említettem Balogh és Kalmár is elismerik az igének a mondat alkotásában való fontos szerepét. Balogh annyiban halad Brassai nyomdokain, hogy elismeri az igének ősi

voltát és a mondatban egyedüli állító erejét. Kalmár egészen Brassai elméletére tér vissza.

B a l o g h az ige fontosságának megállapítására a mondatot veszi alapul. Tehát az ige nála nem beszédrész, mert nem fogalmat fejez ki, hanem mivel ítéletet fejez ki, tőmondat vagy mondatrész. A mondat pedig egy logikai /analitikus/ ítéletnek nyelvbeli kifejezése. Logika és grammatika között szoros összefüggés van. A logika a gondolattal, a grammatika a gondolat nyelvi kifejezésével foglalkozik. Az ítélet valamely tény, létező dolog felfogási módja, a mondat ezen tény nyelvi kifejezése.

Az ősmondat valamely tény tagolatlan kifejezése volt. Egyforma körülmények kifejezésére elég volt a tagolatlan mondat, de a körülmények változásával az ősmondatot is módosítani kellett. Az ősmondat legelső módosítására vonatkozó alapunk pedig az ige. Mutatja ezt az, hogy az ige épen úgyényt állít, mint a mondat.

Az ígén kifejezett mód, idő és személyre mutató jelek sorrendje azt bizonyítja, hogy eleinte csak az állítás módját, később annak idejét s csak legutoljára fejezték ki annak személyét. Az alany személyének jelölése tehát a mondat tökéletesedésének harmadik fokán állott. Természetesen az alany személyének megjelölése a primitív mondatnak legfontosabb módosítása. Ez úgy történt, hogy a tagolatlan ősmondatot kifejező ígéhez hozzátették az alanyra mutató hangelemeket, melyeket később önállóan személynévmásként használtak.

De az ősmondatok tagolatlan volta kezdett a primitív emberre nézve szűk lenni. A különféle tények kifejezésére nem tudott olyan hangalakot alkotni, mely össze nem téveszthető más tények jelölésére használatos hangalakokkal. Másfelől az ősember abstraháló képessége is fejlődött s az újabban észrevett tényeket ismerős jelgyekkel nevezte meg. Pl:

jogo 1./ 'folyik' de az is ami folyik: 2.) 'folyó'

2./ 'folyó

sige 1./ 'es friert', de az is ami fagy: 2./ fagy. Amikor később észrevette, hogy ami folyik, az megfagy /pl. télen a folyó befagy/ azt a meglevő szókészletével így fejezte ki: jogo sige, melyben az állítást erősebb hangnyomatékkal ejtette és ez a tag utóbb állott. /Ebben Balogh Brassai tanítványa/. Később az a mondat, amiről valamit állítottak /jogo/ megszűnt önálló mondatként szerepelni, nem fejezett ki tényt, hanem alakját megtartva kifejezte azt a tárgyat, amiről valamit állítottak, tehát főnév lett. Az állító mondat pedig megtartotta mondat jellegét, csak hogy avval a szóval szorosabb vonatkozásba került, amiről valamit állított, tehát állítmány-nyá, azaz igévé váltott.

A mondat tagolódása azért történt, hogy azt a tényt, ami eddig csak általánosságban

volt megjelölve, most határozottan megnevezzék, tehát a főnév eleinte csak alanyi vonatkozásban volt az igével, a határozói viszonyok csak későbbi fejlődés eredményei. A mondatképzés alapja és kiindulópontja mindig az ige. Elvei azonosak a szóképzéssel, csak hogy míg a szóképzéssel az alapfogalmat nemcsak módosíthatjuk, hanem újabb fogalmat alakíthatunk belőle, addig a mondatban az igében kifejtett alapítélet a mondatképzésekor nem változik, legfeljebb ugyanazon tény nemleges állítása lesz.

Az ősmondat Balogh által leírt keletkezése, a szók igei volta és a személyragok ^{hármadalagn} ~~3-tagos~~ keletkezési kora, valamint az, hogy a mondatképzésben szórend és hangsúly kérdésében legfontosabb — Balog szerint — az ige, az ige fensőbbrendűségét mutatja, mert hiszen ez az ítélet kifejezési formája. Nem tagadja meg ugyan az alannak mondatrészi mivoltát, mert tárgyi-

lag véve minden ítélet 2 részből áll: alany és állítmányból, ~~azaz~~ névszóból és igéből. Ezért nem lehet állítmány semmi más szó a mondatban, csak ige. Tagadja a lét igeének copula, azaz a mondat 2 tagja közötti összekötő szerepét s azt is, hogy lehetne állítmányként más szót használni. Az olyan mondatokban, ahol mégsem szerepel a lét ige: pl. az ember halandó, a ló állat a van ige ki van hagyva, az ilyeneket állandó elliptikus mondatoknak nevezi. Oka ennek az, hogy ezekben a mondatokban a létezés ténye helyett annak mikéntje lép előtérbe, ami miatt a lét ige sokszor elmarad.

Ugyanilyen szempontból magyarázza Balogh a főnévi ige~~nek~~ állítmányi funkcióját, pl. Nem tudni miért utazott el, vagy Ideje már egy kevéssé szellőztetni a szűk házat, logikailag ideje: alany, de az állítmány nem szellőztetni, hanem lehet, mert szerinte állítmány

csak ige lehet. Az ilyen mondatokban: Itt job-
ban látni, ott nem hallani mit beszél, az állít-
mány /lehet/ ki van hagyva az infinitivus mellől,
a teljes mondatban: Itt jobban lehet hallani, a
főnévi igenév alanyként szerepel, elliptikus mon-
datokban azonban az állítmányi részben foglal
helyet és állítmányként szerepel. Balogh az ilyen
szerkezetet analógiás hatás eredményének tartja,
amikor a mellette álló szerkezettel, melynek tu-
lajdonképen grammatikailag egy másik alak felel-
ne meg, -értelmi tekintetben kapcsolódik ^{örül} hozzá.
A főnévi igenévnek állítmányi szerepe tehát csak
kivételesen fogadható el.

K a l m á r egészen új úton in-
dul, de végeredményben ugyanazon elmélethez ér
el, amelynek alapját Brassai vetette meg. A mon-
dat dualizmusát abban a formában, hogy annak
tagjai az alany és állítmány lennének, tagádja.
Mint mondja, „tovább tartott ezer évnél, vagyis
Aristotelestől Wolf Christianig, míg az alany

és állítmány műszók világuralmat nyerhettek, de az alany aligha fogja addig megtartani az uralmát.”/Ny. X. XXII. 460./

Kalmár látástani, azaz optikai szempontból kiindulva határozza meg a mondatot. A látás alapján a mondat annyit foglal magába, amennyit ~~nekünk~~ tovább mozdítása nélkül, vagy a jelenet eltűnése nélkül egyszerre szemlélhetünk. Kalmár tehát úgy képzei a mondatot, mintha az abban kifejezett cselekvés szemünk előtt történnék. Az egész jelenet főpontja az ige, azaz az állítmány.

Igaz ugyan, hogy korlátolt szemléletnél nem mindig ige az állítmány, de ez inkább kifejezésre, mint teljes mondatra értendő. Bővült szemléletnek ugyanis a középpontja mindig ~~igei~~ állítmány. Az állítmány a tagolatlan mondatokban a beszélő szemléletének közép-

pontja, teljes mondatokban a szemlélt jelenet központja, hiányosakban pedig a jelenet főpontja. Az alany csak az állítmány által lesz. a mondat részévé, mégpedig annak cselekvő részévé válik. Nem is lehet másképen, mert hisz az állítmány — logikailag kifejezve — az ok, mely elsőbrendű, mint az okozat és az ok vonja maga után az okozatot.

Nyelvtanilag kifejezve az alany az állítmány főszemélye, aki a cselekvésben legelső sorban vesz részt. Ebben a tekintetben Kalmár szinte hajlandó elfogadni az alanynak elsőbbségi mivoltát, a mondat részei között, de csak annyiban, amennyiben ez főbb, mint a többi határozók. Az alany az állítmány főszemélye, mélyel az ige mindig megegyezik. Az állítmány azonban mindig magába foglalhatja az alany körét, ellenben az alany nem. Ezért az állítmány a mondat fő része. Az állítmány többnyire ige,

mert a szemlélet középpontja mindig a cselekvés lefolyása, ha azonban egy-egy mondatban az igét nem tudjuk hozzáképzelni, akkor az állítmány névszó is lehet.

Vannak kétes esetek, amikor nehezen tudjuk megállapítani, hogy melyik az alany, vagy egyáltalán van-e alany^{plol.} a két nevezős mondatban.

Pl. E fiuból pap lesz, mindkét névszó III. személyű tehát az állítmánnyal megegyezik. Ezek közül az lesz az alany, amelyik az állítmány kb. személyeivel megegyezik.

pl. lettem	Én pap lettem
------------	---------------

lettél	Te " lettél
--------	-------------

leszek	Én " leszek
--------	-------------

leszel	Te " leszel
--------	-------------

Az alany tehát a fiuból, én, te, tehát az lesz az alany a két nevezős mondatokban, amelyek tudatos személy, vagy ilyen gyanánt van használva. Az alany eredetileg saját akaratából cselekvő személy, de lassanként az igéhez

való helyzete szerint kifejlődik a szenvedő, mivellető stb. féle alany, mely eredetileg tudatos személy volt.

A tudatos személyű alany megmarad a szenvedő szerkezetben is csakhogy itt elveszti főalany és főszemély mivoltát, és alsó alannya válik, melyet Kalmár személyhatározónak nevez.

„Csak le kell tenni a dualizmusról. Az alany nem különváló és egyetlen alakú párja az állítmánynak, hogy épen maga alá rendelné az egyeztetés által az állítmányt s mindkettőjük alá a többi mondatrészeket, hanem a határozóknak egyik polgártársa ő s ezekkel egyenlő fokon rendelődik alá az igének, bár ezzel a leg-szorosabb kapcsolatban áll, mert a többi mondatrészek egyúttal az alannyal is bizonyos viszonyban vannak, mint társai, vagy befoglalói.”

/Ny. K. XXXII. 459./

A dualizmus tehát nem alany és állítmány között van, hanem abban hogy az ál-

állítványnak különböző bővítményei lehetnek. Kalmár tehát végeredményben Brassai ige és igehatározók dualizmusáig jutott el, azzal az egyetlen különbséggel, hogy míg Brassai tagadja az ige és igehatározók közötti dualizmust, addig Kalmár megengedi, hogy "legfeljebb" annyiban állhat ez amennyiben ige és bővítményei között dualizmus lehet.

Ezt a lehetőséget is kizárja Kalmárnak az a nyilatkozata, hogy az állítvány a mondat főrésze, a gondolat magva.

"Az emberi gondolkodás formája nem olyan, mint 2 árbóc, melyeket a "copula" láncza köt össze, hanem egy magból és egy körüllevő rétegből áll a forma. A gondolat gömbölyű, mint a barack, középpütt van az állítvány, körülötte a bővítő részek két rétege; egy szorosabb; a személy, tárgy, eszköz; és egy lazább: a hely, idő és állapot körülményeivel" /Nyr. 35: 79./

Kalmár szerint a mondatban nem két tagot kell megkülönböztetni, hanem ~~hat~~ réteget, állítmányi és határozói réteget. Csakhogy ezek nem egyenrangú elemek, mint ahogy a dualizmus állítja az alany és állítmányról, hanem a határozók az ige alárendeltjei /akár Brassainál/. A határozók között legfontosabb az alany, mely az állítmány személyét határozza meg és amelyet bármilyen szerkezetben cselekvőként gondolunk el, tehát az alany a cselekvés fő személye.

Ennyiben az alany kiválik a határozók közül, de az állítmánnyal szemben mégis csak alárendelt szerepe van.

Teljesen filozófiai módszer segítségével magyarázza a mondat dualizmusát Szányi Béla: Az állítmányról szóló értekezésében. Szerinte az értelemnek három féle működése van: felfogás, melynek megfelel a grammatikai analysis, ítélés, mellyel a logika, és következtetés: mellyel a dialektika foglalkozik. A tények elemzése,

mellyel a dialektika foglalkozik világot deríthet a mondat részeire is, mert hiszen a gondolatok elvont tények, ezek nyelvi kifejezéséből származnak a mondatok. A gondolatban ~~te~~ részt különböztetünk meg: 1./ a gondolkodás tárgyát, azt a valakit, vagy valamit, amiről valamit gondolunk, vagy akiről gondoljuk, hogy valamit cselekszik, vagy valamilyen, 2./ a jelzőt: t.i. azt a valamit/ cselekvés, tulajdonság, állapot/ amit erről a tárgyról tudunk. A mondat gondolkodásunknak jelzői, azaz bővített tárgyát képezi. A gondolkodás tárgyából lesz tehát a mondat alanya, a gondolkodás jelzőjéből a mondat állítmánya. Az alany a létező, az állítmány a létezés, természetes, hogy a létező magasabban áll, mint a létezés, mert hiszen az ő birtoka, azaz cselekvése vagy állapota. A létezőre ugyanis gondolhatunk anélkül, hogy kénytelenek lennénk létezésére is gondolni, viszont létezést alany nélkül nem gondol-

hatunk el.

Balogh és Kálmár nem küszöbölik ki teljesen az alanyt, de az igének a mondatban központi helyet biztosítanak.

Kocsis Lénárd Brassai véleményét vizsgálva, arra a véleményre jut, hogy a mondatban nem lehet tagadni a dualizmus meglétét. "Véleményem szerint nincs monarka a mondatban, hanem az alany és állítmány dualizmusa érvényesül benne, mégpedig ~~két~~ formában: a lélektani és grammatikainak nevezett alany és állítmány viszonyában".
/Kocsis: a mondatrészek viszonya Br. mond elm. 18/.

Kocsis megállapítása egyúttal átmenetet képez a mondat dualizmusának meghatározásából az alany és állítmány fogalmának meghatározására. Lélektani és nyelvtani alany és állítmányról beszél és ezek különbözőségét állapítja meg.

A mondat dualizmusát a mai nyelv-

szek legnagyobb része elfogadja, mert kétségtelen, hogy a legtöbb mondatban valamiről valamit mondunk, tehát legtöbb mondat két főtagra bomlik. A mondat e két részének viszonya lélektani alapokból indul ki, de megtalálható a nyelvtani kategoriákon belül is. A különböző felfogási módok szerint tehát az alany és állítmány viszonya logikai, lélektani és nyelvtani lehet.

Logikai, lélektani és nyelvtani alany —
állítmány meghatározásai.

A modern nyelvészeti irodalomban nyelvtani alany és állítmányon kívül még sokszor hallunk beszélni logikai és lélektani alany^{rol is} állítmányról^{is}, sőt azt is halljuk, hogy ezen fogalmak nem mindig ugyanahhoz a nyelvi alakhoz kapcsolódnak, mint a nyelvtani alany-állítmány.

A Logikai, lélektani és nyelvtani alany állítmány szétválása csak a XIX. század elején kezdődött. A régi nyelvtanítók nem ismerték ezeket a különbségeket. Ennek az volt az oka, hogy a mondatot csak szótani alapon vizsgálták. Mondatnak tartották egy teljes gondolat nyelvi kifejezését, melynek részei a nomen, verbum participium articulus, pronomen praepositio stb. voltak. Csakhogy a nyelvi kifejezés eszközével a mondat nemcsak a grammatikusok, hanem a philosophusok is foglalkoztak. Logikai szempontból tekintve a mondat az ítélet nyelvbeli kifejezése. Subjectum és praedicativum szintén logikai műszavak voltak, melyeket Aristoteles az ítélet két tagjának megnevezésére használt. Subjectum:— ami valaminek alapját képezi, amiről valami mondva van, praedicativum:— amit valamiről mondunk, vagy kijelentünk.

E két műszót eleinte csak a logika

körében használták. Amikor azonban a philosophia nyomán a nyelvészeti tudományok iránti érdeklődés felébredt, a nyelvet mint az emberi gondolkodás kifejezőjét — a filozófiai tudományok módszerével kezdték boncolgatni. Az ilyen bölcseledő grammatikusok hozták divatba az addig nomen és verbum, vagy suppositum és appositum szóval jelölt grammatikai alany-állítmányi fogalmak kifejezésére a logikában használt subjectum és praedicativum kifejezéseket, melyek csak a XVIII. sz.-ban kerültek a grammatikába. A logikai alapon álló grammatikusok véleménye szerint Plato és Aristoteles óta mondat és ítélet teljesen egy és ugyanaz a dologot jelentenek. A gondolkodás megnyilvánul az ítéletben, melynek nyelvi kifejezője a mondat. Az így létrejött filozófiai grammatikák a nyelvészeket egyrészt a metafizika felé irányították annyira, hogy a metafizikus nyelvészek a mondattól a hangokig minden nyelvi jelenségben egyaránt, bizonyos előre /apriori/ bennük lévő, be-

amikor fogalmat
kapta ki

léljük forradt gondolatot kutattak, másrészt nyelv-
tanilag ugyanazt a mondatrészt tartották alany-
nak, vagy állítmánynak, amely a logikai ítéletben
subjectum és praedicativumként szerepelt.

Hermann Gottfried és Becker Ferdi-
nand hatása alatt a mondat részeinek logikai fel-
fogása a nyelvészeti irodalomban mind nagyobb tért
hódított. A logikai felfogás szerint a mondat
alanyán értették azt, amiről valamit mondunk, a
mondat állítmányán pedig azt, amit az alanyról mon-
dunk.

Pl.

Hazádnak rendületlenül, légy hive óh magyar!

log. alany. log. állítm.

A pártütő te vagy

$\log. alany.$ $\log. állítm.$

Te pártütő vagy

log. alany. log. állítm.

E szép országot Árpád szerezte

log. alany. log. állítm.

Az ember halandó
log alany. log. állítm.

E fiúból pap lesz

log. alany log. állítm.

Wegener szerint a logikai állítmány a mondat azon tagja, amely valami értékeset nyújt vagy valami érdekeset, újat állít. De sem a Wegener, sem a többi logikus meghatározása nem érvényes akkor, ha olyan mondatot mondunk, mely nem szabályos logikai ítélet. Pl.

Ki tanyája ez a nyárfás?

A mondat ^{két} főtagját a logikai meghatározás alapján nem lehetne megállapítani. Ez a meghatározás csak a kijelentő mondatokra érvényes, akkor, amikor ezek tartalmilag logikai ítéletet foglalnak magukban, ilyenkor a logikai ítélet két tagja összeesik a nyelvtani alany és állítmánnyal, de kérdő óhajtó és felszólító mondatoknál ez a különbség elválasztja a logikai és nyelvtani formákat. Sokszor a kijelentő mondat alanya nem egyezik meg a logikai alannyal. pl.

a pártütő te vagy

logikailag a pártütő a mondat alanya, mert erről állítunk valamit. Te vagy az állítmánya, mert ezt állítjuk a pártütőről. Nyelvtanilag azonban te az alany, van az állítmány, pártütő pedig az állítmány kiegészítő, mert a mondat azonos: Te pártütő vagy mondattal, ahol te=alany, pártütő vagy= az állítmány. A logika szerint az állítmány mindig az ige, az alany mindig nevező-esetben levő főnév, vagy névmás. Ez azonban csak a szabályos logikai ítéletre érvényes, mint pl. az ember állat /~~vagy~~/ homo est animal. Ha az igei állítmány nincs kitéve, az csak egyes nyelvek formális sajátága lehet, de akkor is a lét ige mindig hozzá értendő az ige nélkül maradt mondatok~~ban~~^{hoz}. Mert ilyenkor a lét ige az, amely a módot, időt megjelöli a mondatokban, tehát a mondat ~~lét~~ tagját összeköti. Az ilyen functióban használt létigét nevezzük kopulának. A kopula az alany és állítmány viszonyát fejezi ki. A legtöbb logikai nyelvtan az alany és

állítmány mellé harmadik részül a kopulát is külön mondatrésznek veszi. Gyurits: A Mondattanában ugyan csak annyiban használja, amennyiben ez a nem igei állítmány mellett idő, mód jelölésre alkalmazható, Szovrényi J. /Magy. Nyt. 1861./ azonban határozottan kimondja, hogy az ige nélküli állítmány csak a lét igével együtt tesz ki egy teljes állítmányt.

Brassai egy kicsit eltér a kopula elméletével a logikai grammatikusoktól. Nála a lét ige nem összekötő kapocs a mondattagok között, hanem önálló léte volt, mely egykor egymaga is képes volt a mondat szerepét betölteni, de mivel a leghatározatlanabb ige, korán szüksége volt igehatározókra, melyek később kiszorították helyükből.

Miután a logikai alany és állítmány az ítéletből nyerte létét, melynek egyik része névszó, másik része ige volt, egészen természetes, hogy a logikai alany csak főnév, vagy névmás

/nominativus/, az állítmány csak ige lehetett.

Kicska szerint Platon ügyel is arra, hogy példamondataiban logikai kategóriákkal össze^{es} a nyt. alany - áll. A logikusok mindig a functio alapján magyarázták az alakokat, nem pedig a forma alapján.

Ezen az alapon magyarázza Kicska is a subjectum és praedic. viszonyát és megállapítja, hogy nyelvtani alany állítmány nincs, vagy ha van is, ez összeesik a logikai alany állítmány fogalmával. Mert a functióból kiindulva csak a logikai meghatározás lehetséges.

Kicska nem ^{volt} hivatásos nyelvész, de gyermekeinek oktatása ráterelte figyelmét a nyelvészet legnehezebb kérdéseire. Szinte magától értetődik talán, hogy az orvos Kicska a nyelvtani alany-állítmány fogalmát nem fogadja el és helyette ezek logikai meghatározását helyesli. Széleskörű tanultságával, ha ma ugyan már elavult, de lényegében egészen önálló elméletnek volt hırde-

tője. Amint említettem, a magyar mondattan iránti kutatás csak a XIX. században kezd éledni akkor, amikor külföldön a mondat részeinek logikai megállapításán már túl vannak s a helyét a lélektani vizsgálódás váltja fel. Ezért a mondat részeinek logikai értelmezése nálunk alig jutott szóhoz, nyelvtaniróink belátták, ennek tarthatatlanságát. Kicska a logikai felfogásnak kései epigonja, de ezt egészen új világításba helyezi.

Kicska szerint a XVIII. század közepéig a grammatikusok nem alanyt, állítmányt kerestek a mondatban, hanem nevet és igét. A grammatikusok között először Apulejus említi a mondat két tagját pars subjectiva—/alany/ és pars declarativa—/állítmány/—nak. Csakhogy a régi grammatikusok jól tudták, hogy amikor beszélnek, akkor valamiről /ez a név/ valamit mondanak, /ez az ige/. A logikusok Platon, Aristoteles általában functiójára nézve nevezik a mondat két részét

névnek és igének s így használták ezt a nyelvtan-
írók is a legújabb időkig. Amikor a mondat állí-
tó tagja nem ige volt, pl. az ember állat, akkor
hozzaértették a létigét, mint az alany és állít-
mány összekötő kopuláját. Az ilyen mondatokban:
az ember állat, homo est animal megkülönböztettek

1./személyes igét /verbum finitum/ 2./ az igével
egyező nevezőt /nomen nominativus verbi/ 3./ és
az ige után igazodó nevezőt. /nominativus qua

regimen verbi/. Csakhogy sokszor nehéz megkülön-
böztetni az értelmező és egyeztető nevezőt az
olyan mondatokban, ahol az ige mindkettővel meg-
egyezik; és mindkettő ugyanazon ki?mi?kérdésre
felel. Ezért a logikához folyamodtak az ítélet kit
részének megfelelően az egyeztető nevezőt alany-
nak, az igazodót állítmánynak nevezték. Eszerint
a "praedicátum convenit cum subjecto in numero

et persona"

Az ember	állat
↑	↑
alany	állítm.

Sing 3, szem. Sing 3, szem.

<u>Az ország</u>	<u>fekszik</u>
↑	↑
alany	állítmány.

A mondatban elsősorban functiojukra nézve kell vizsgálni a mondat részeit, mert a szavaknak functiojuk csak a mondatban lehet.

Pl. <u>E szép ország</u>	<u>Ez ország szép</u>
csak szólás, mert	mondat, mert van
nincs functio	functió.

A mondat részei alakjukra, jelentésükre nézve különfélék lehetnek, de szerepükre nézve csak két részre oszthatók a mondatfejtésnek bármily alacsony, vagy magas fokán is, alanyra és állítmányra, melyek újból alsóbbrendű alanyra és állítmányra bonthatók, akkor, ha a mondatban egymásba foglaló szerkezet van. Mert nem minden mondat bontható alany-állítmányi viszonyra, ezért kell a mondat alakjául az ítéletet venni, ahol ez a szerkezet szükségképi. Az alany és állítmány nem grammatikai alakok, hanem mondatbeli

functiók, viszonyuk a határozódáson alapul. Alanyon a határozandó, állítmányon a határozó ^afuncióját értjük. E határozó viszonyt pedig nem grammatika, hanem a logika állapítja meg. Ezért kell ma is az alany-állítmányt logikailag magyarázni, a grammatikai alany-állítmánynak pedig ezzel egyeznie kell.

Eszerint az alany-állítmány nem két tagja, hanem két fele a mondatnak, határozandó és határozó fele. A legkomplikáltabb mondat tagolva nem egyes szavakra, hanem mondatokra oszlik, alanyi-és állítmányi részre. Ezt mutatja a logikában a syllogizmus.

Kicska példákkal illusztrálja, hogy a nyelvtanirók szintén nem egyes szavakhoz kötötték az alany-állítmányt, hanem a mondat két felének, részének tartották.

Balassa J.: Kis magyar nyt. 1900.

"A mondat két részből áll: az egyik részben kimondjuk azt, amit az illető mon-

dattal ki akarunk fejezni, a másik résszel pedig megnevezzük azt a személyt, vagy dolgot, akiről, vagy amiről ezt állítjuk." /5. old./

Maklár Pap Miklós: Rendszeres magyar nyelvtan. /Sárospatak 1900./ "Az egyszerű mondat két részre osztható: alanyi részre és állítmányi részre".

Bartha Jónsef: Magyar nyelvtan mondatdattani alapon /Bp. 1900./ "Minden egyszerű mondat két részre oszlik: azt a részt, amelyről valamit állítunk, alanynak, azt pedig, amit az alanyról mondunk, állítmánynak nevezzük."

Horváth Cýrill: Rendszeres magyar nyelvtan. /Bp. 1900./ "A mondatnak 2 főrésze van: 1./ állítmány 2./ alany. Az állítmány a mondatnak az a része, amely valakiről, vagy valamiről valamit állít, az alany amelyről az állítmány valamit állít."

Kalmár E.: Isk. magyar nyelvtan. 2. kiad. "Minden mondatot 2 részre lehet felosz-

tani, egyik az állítmány, másik az alany".

Simonyi: Magyar nyelv. /II kiad./"A mondat 2 részre, vagy inkább 2 félre oszlik, egyik a cselekvő alany, másik a cselekvést kifejező állítmány. Erre a 2 részre oszthatjuk a mondatot, akárhány szóból áll is."

Ezek a megállapítások meggyőzik Kicskát arról, hogy a nyelvtan ma se tért el lényegében véve a logikai meghatározástól, hogy alany az a fele a mondatnak, amelyről valamit mondunk, állítmány pedig az, amit róla mondunk. Pl.

Katona bátyám

alany

nagy veszedelem érte

állítmány

Ezt a növényt

alany

zsályának hívják

állítmány

E szép országot

alany

Árpád szerezte.

állítmány.

Kicska felfogása szerint e három mondatban:

Ez feledésbe ment

Ezt elfelejtettem

Erről megfeledkeztek

alany állítmány, mert ha az alakok és jelentésük nem ugyanaz is, functiojuk azonos. Ha ezeket a különböző formájú alanyokat nominativus, accusativusnak, vagy határozónak fogjuk fel, akkor nem mondattanilag járunk el, mert így akkor is megkülönböztethetjük őket, ha nem tagjai valamely mondatnak.

A mondat két fő tagjának megállapításához az ítéletből kell kiindulnunk, mert ha az ítélet szavakkal van kifejezve, mondattá lesz. Igaz ugyan, hogy az ítélet alanya mindig nevező eset, állítmánya mindig ige, de ez alatt nem az egyes szókat kell érteni, hanem esetleg több szóból álló tagot. Azt a tagot, amely mindig igét foglal magában, állítmánynak nevezzük, szemben az alany-nyal, amely nem foglal igét magában. Ezért Aristo-teles is úgy definiálta az ítéletet, hogy az íté-

lét olyan mondat, melynek egyik fele-mintegy egész- nevező esetben álló névszó, másik fele-mintegy egész — ige. Az ítéletnek ilyen meghatározása azért fontos, mert vele egyeztethetünk minden más formájú mondatot.

Az ítélet alany állítmányának meghatározásához pedig nem a nevező eset, vagy ige vezetett, hanem csak a hangsúly, mely az állítmánynak egyedüli megkülönböztető jele. Pl:

<u>Sándor</u> t a n u l	<u>S á n d o r</u> tanul
á t t <u>tanul</u> az állítmány	í t t <u>Sándor</u> az állítmány,
mert ez hangsúlyos	mert ez hangsúlyos.

Ezért a mondat állítmánya az a tag, melynek hangsúlya erősebb, a gyengébb hangsúlyú csak alany lehet; Megtörténhetik az is, hogy grammatikai állítmány az alanyi részben foglal helyet. Pl.

<u>Aki e szép országot szerezte</u>	<u>Árpád</u>
<u>E szép országot</u>	<u>Árpád szerezte.</u>
alany	állítmány.
<u>Árpád.</u>	<u>Árpád szerezte mindkettő állítmány, csak-</u>

hogy Árpád = analitikus állítmány, Árpád szerezte = syntetikus. Ezért az ilyen mondatokban: homo est animal, ha az est ige, mint állandó tényező mellőzve is van, /pl. a magyarban: az ember állat/ az animal /állat/ analitikus állítmánya az ítéletnek.

Tehát szüksége van a logikára a grammatikának azért, mert csak a logika ad feleletet arra, hogy miért lehet az ilyen mondatban: a tanuló szorgalmas, a szorgalmas az állítmány, amikor a grammatik~~us~~ok állítmány alatt személyes igét, alany alatt egyeztető nevezőt értenek.

De szükség van erre azért is, mert ha az ítélet két tagját megfordítjuk, megváltozik a tagok funtkioja s így más lesz a logikai alany és állítmány. Pl.

<u>Sándor</u>	<u>k a t o n a</u>	<u>/van/</u>
↑	↑	
alany	állítmány	de:

<u>S á n d o r</u>	<u>/van/</u>	<u>katona</u>
↑		↑
állítmány		alany

E két mondat^{et} azt mutatja, hogy a functio megcserélődik, bár az alak változatlan. Ez is bizonyítja azt, hogy nem a személyes ige, és nevező eset vezet el a mondat két tagjához, hanem a hangsúly, mely a mondatot két részre osztja. Itt azonban nem fogadja elst Gabelenz sem Bras-sai állítását, hogy az alany, mely~~gy~~ előzi az állítmányt, Kicska szerint a mondatrészek bármilyen sorrendben követhetik egymást, mert a hangsúly így is kiemeli az állítmányi részt.

Megtalálásukra útbaigazít a kérdés és felelet viszonya is. Általános kérdésre mindig analitikus állítmánnyal felelünk, különös kérdésre mindig analitikus állítmánnyal felelünk, különös kérdésre az analitikus állítmányt pótló szócskával. Pl.

Alt: Ki írta azt a levelet? Húgom.

Kül: Húgod írta azt a levelet? Nem vagy igen?

Eszerint a kérdésre adott felelet mindig analitikus állítmány.

Az állító és tagadó mondatok vizsgálata is azt bizonyítja, hogy nem szabad a mondattagok megkülönböztetését grammatikai formájuk szerint tekinteni, hanem pusztán logikai szempontból kell nézni őket.

Kicska ezek szerint megállapítja, hogy az alany és állítmány nem két egyes szava a mondatnak, hanem két fele, helyesebben két tényezője.

Ezért az alanyban nem nominativust, az állítmányban nem igét kell keresnünk, az ige csak altagja az állítmánynak.

A mondat határozandó és határozó tagját a hangsúly különbözteti meg, a hangsúly mindig az állítmány jele.

Arra vonatkozólag, hogy miért értenek a grammatikusok a logikai alany állítmányon mást, mint a grammatikusok, Kicska azt a magyarázatot adja, hogy azért, mert a grammatikusok mindig egy szót kerestek a pusztá alany, vagy állítmány megjelölésére, ez náluk csak a novinativus

és ige lehetett és hogy functiojuk helyett jelentésük szerint állapították meg a mondat 2 részének mibenlétét. Kicska megállapítja, hogy a mondatban van dualizmus; alany állítmány a mondat egyenlő alkotórészei, a grammatikai alany pedig ugyanaz, mint a logikai. Nem fogadja el a pszichológiai áll. fogalmát sem, mert hiszen a pszichológiai alanyal foglalkozó tudósok is, mind bizonyos logikai előrebocsátás után jutottak el meghatározásukhoz, Annál kevésbé könnyörületes a grammatikai kategóriák iránt, amely még az elnevezést is a logikától kölcsönözte.

Kicskának igaza van abban, hogy a nyelvtan a logikától vette át a mondat két fő-résznél ^{elmozdult} elvét, csak hogy abban téved, hogy a nyelvtannak nincs joga ezen alakokat a saját felfogása szerint felhasználni. A nyelvtan pedig egészen mást ért alanyon és állítmányon, mint akár a logika, akár a lélektan. Azt se hibáztatta senki sem, hogy a mondat elsősorban 2 részre bomlik, hisz Brassait és Kalmárt kivéve, nyelvészeink elfogadták

a mondat dualizmusát. Csakhogy abban tévedett Kicska, hogy bármiféle mondatrés^sz lehet állítmány, ha a hangsúly ráesik. Végeredményben állító ereje lehet ugyan bármely névnek, vagy igének, de nyelvtanilag mégis csak az lesz a mondat állítmánya, amely szó az alany cselekvésére, vagy állapotára mutat, viszont az lesz az alany, amely a cselekvést végzi, szenved. A logikai meghatározás hibáit Kicska^{de} kerülhette el, az ő meghatározása is csak a kijelentő mondatokra érvényes, óhajtó parancsoló mondatok részeit módszerével nehezen lehetne megfejtteni.

Kicska megállapításai már koráiban túlhaladott álláspontok voltak, követője nem akadt, támadója inkább. Mindazok, akik az újabb lélektani felfogás hívei voltak, Kicska ellentéborába tartoztak, különösen Kalmár volt ellenvéleményen. Kalmár a lélektani kutatásokból kiindulva egészen másképp határozza meg a mondat részeit, mint a logiku^s Kicska.

A XIX.sz. közepén előtérbe jutott lélektani irány a mondat meghatározását új úton fejtegeti, ennek megfelelően a mondat részei is újabb értelmezést nyernek. A logikai meghatározás szerint a mondat egy gondolatnak vagy ítéletnek nyelvi kifejezése. A logika tehát nem törődik azzal, hogy hogyan jön létre a gondolat vagy ítélet. A logika az ítélet igazságainak feltételeit kutatja, míg a lélektan azt vizsgálja, hogy hogyan megy végbe lelkünkben az ítélés folyamata, melyek azok a feltételek, amelyek az ítélet vagy gondolat kialakulásában szerepelnek.

A mondat meghatározásában tehát első sorban lélektani folyamatokat kell tekintetbe venni, logikai szempont csak akkor szerepelhet, amikor a mondat részeinek viszonyítására gondolunk.

Figyelmünk kell tehát azt a lelki műveletet, amely a mondatot létrehozta. P a u l szerint a mondat úgy jön létre, hogy valamely már

előbb tudott vagy tapasztalt dologhoz egy új dolog járul, melyet a beszélő tudatában összekapcsol. Pl. valaki tudja, hogy közelében oroszlán van. Egyszer csak az oroszlán bögni kezd, mire a halló lelkében megszületik a mondat: Az oroszlán bög. Vagy látok valakit, amint előttem megy az utcán. Egyszer csak ez az egyén, akit Pistának hívnak megáll, erre megszületik a lelkemben a mondat. Pista megállt. Paul szerint tehát a mondat ^{szintetikus} ~~szimmetrikus~~ lelki művelet, mert egy, már tudatomban meglévő dologhoz /lélekt^{alany}/ egy újabb dolog kapcsolódik /lélektani állítmány/. A Paul féle megállapítás szerint tehát a mondat képzetek összekapcsolásából keletkezett. E lélektani folyamat szerint az, ami a tudatban már megvolt, lesz az alany, az új dolog az állítmány. Pl. Valaki idegenből jön haza. Már látja a falut s egyszerre azt is, hogy ott ég valami. Egyszerre felkiált: Ég a falu. Vagy nem tudja hirtelen, hogy vajon a egész falu ég, vagy csak egy telek, jobban szemügy-

re veszi és megállapítja, hogy bizony: a f a l u .ég.
Az első mondatban az ég a lélektani állítmány,
mert a tudatban ez volt az újabban kzerreplő tény,
míg a másodikban a falu az állítmány, mert az égés-
sel kapcsolatban azt állapítom meg, hogy épen a fa-
lu ég. A Paul féle meghatározás szerint is az alakok
grammatikailag ugyanazok lehetnek, mégis más jelenté-
sük van, aszerint, ahogyan azok a beszélőhöz viszony-
lanak.

Van egy másik hibája a Paul megha-
tározásának s ez az, hogy az alanytól felteszi,
hogy az a beszélő tudatában megvolt, míg az állít-
mány később került bele. Ez a megállapítás azért
nem helyes, mert pl. abban az esetben, ha a beszé-
lőnek nincs tudatában, hogy közelében oroszlán van,
nem is tudná hirtelen megállapítani, hogy a bőgést
mely állat okozta. Az oroszlánbőgés lelkére egysé-
ges képzetként hat, melyből a hang színe s egyéb se-
gitő képzetek segítségével megállapítja, hogy: az
oroszlán bőg.

Paul meghatározása szerint a lélektani alany a beszélő tudatában már meglévő képzet vagy képzetcsoporthoz, melyhez egy másik képzetcsoporthoz a lélektani állítmány kapcsolódik. Az állítmány ismertetőjele a hangsúly és szórend, mert legtöbbször követi a lélektani alanyt. Ez a meghatározás alig különbözik valamit a Brassai féle már ismertett *inchoativum* és mondatzöm *theóriájától*, úgy, hogy a lélektani mondat meghatározásának Brassai egyik úttörőjeként tekinthető.

BRASSAINÁL is a subjectum az az alap, mely előkészíti a hallót a mondandó befogadására, alapot vet, figyeltet, összekapcsol. Csakhogy Brassai ezt az előkészítő részt, *inchoativumot*, nem tartja egyenrangúnak az állítmánnyal, mert a dualizmust már előbbi fejtegetései során elvetette. De azért ugyanazt a fogalmat jelöli az *inchoativum*, mint a Gabelenz féle pszichológiai alany és ugyanaz a mondatzöm, ami Gablenzénél pszichológiai állítmány. Az *inchoativumnak* is jellemzője az ismeretesség,

/azaz a tudatban már előbb megvolt/ kezdi a mondatot és hangsúlytalan akár a lélektani alany. Viszont a mondatzöm is épenúgy ismeretlen, hangsúlyos és az ~~ind~~haktivum után áll, mint akár a lélektani állítmány. GABELENZ véleménye csak annyiban különbözõ Paulétól, hogy õ nem a beszélõ szempontját tekinti, hanem a hallgatóét. Szerinte tehát lélektani alany az, ami a hallgató előtt már ismeretes, amire a beszélõ rá akarja irányítani a hallgató figyelmét, állítmány amit ez még nem ismer, amit a beszélõ gondoltatni akar.

WEGENER szerint a lélektani alany állítmány azonos a logikaival, ezen kívül csak nyelvtani alany állítmány van. Szerinte az állítmány ugyan előbb volt meg, mint az alany, mégis az alanyból indul ki és megállapítja, hogy a lélektani alany magába foglalja az expositiot, megvilágítja a helyzetet, míg az állítmány a közlés értékes és érdekes részét tartalmazza. A nyelvtani alany szerinte az öntudatos beszélõ alany, a többi

mondatrészt az öntudatlan alanyok közé sorolja.

[Ilyen a passivum/ tárgy/ alany.] A nyelvtani állít-
mány pedig ugyanaz, mint a lélektani. A nyelvtani
alanyra vonatkozó megállapítása azonban csak akkor
volna helyes Wegenernek, ha nem a mondat, hanem a
beszéd alanyáról volna szó, mert akkor a beszélő
egyúttal öntudatos alanyként szerepelhetne. Lélek-
tani meghatározásában pedig semmi újat nem mond, csak
legfeljebb az eddigi 3 szempont, helyett, logikai,
lélektani és nytani, - 2 szempontot állít fel.

Teljesen új felfogást mutat W u n d t
mondatelmélete, amely szerint a mondat nem synthe-
tikus, hanem analytikus úton keletkezett.

Wundt szerint a mondat nyelvi kife-
jezése annak, hogy egy egységes tudattartalmat
/teljes képzetet/ szándékosan alkotó elemekre tagol-
tunk s ezeket egymásra vonatkoztattuk azaz egymás-
sal logikai viszonyba állítottuk. *hisz így van.*

Wundt tehát feltételezi, hogy a mondat részei a tudatban jelen vannak, tehát nemcsak az alany van a tudatban, hanem a mondat állítmánya is. A mondatban kifejezett képzettartalom teljes egészében és egyidejűleg volt meg tudatunkban és nemcsak akkor jutnak tudatunkba, amikor a nekik megfelelő szavakat kimondjuk, hanem már akkor, amikor a teljes képzetet felbontottuk. A mondatalkotás tehát egyidejű, azaz simultán tevékenység. Természetesen nem minden képzet kerül egyszerre előtérbe, hanem csak az, amelyet éppen kimondani szándékozunk, tehát a mondat alkotó résznél folyatólagosan /successive/ követik egymást a tudat középpontja felé, azaz **appertip**álódnak. A mondatalkotás tehát elsősorban analitikus lelki művelet következménye.

Wundt tehát összképzetként lát egy virágzó fát. Kialakul lelkében a virágzó fát alkotó képzetkomplexum, mert hisz a tárgyat a maga valóságában és teljességében látja, mint ahogyan a való-

ságban nem is létezik tárgy tulajdonság, vagy állapot nélkül. Ezt az összképzetet szándékosan részekre bontja s az apperceptio sorrendjében mondattá alakítja: A fa virágzik. Ugyanilyen eset a madár repül^{mondat} is. Paul bizonyára először nyugalmi helyzetében látta volna a madarat, hogy az alanyt mint ismeretét tüntesse fel s amikor ez felszáll megállapítja róla az ismeretlen fogalmat, hogy repül. Ezzel szemben Wundt egyszerre látja meg a repülő madarat s ez az összképzet képzet lelkében a madár repül mondattá tagolódik. A tagolódás azonban kétféleképen végezhető. A teljes képzet a beszélő akarata /subjectiv/ és az egyes tagok sajátos tartalmának /objektív/ megfelelően tagolódik. Subjektive a teljes képzet két fő részre tagolódik: alany és állítmányra, s tagok egymással való viszonya szerint pedig, azaz objective jönnek létre a tárgy, tulajdonság és állapot fogalmak. Ezeket a viszonyokat összefoglalólag logikai vagy apperceptív viszonyoknak nevezzük, a viszony tagjait

pedig a logika szavaival alanynak és állítmánynak. Miután Wundt a beszélő lelki tevékenységéből következtetett a mondat kialakulására a lélektani alany és állítmány viszonya subjectiv felfogáson alapszik. Wundt szerint tehát minden mondat két főtagra bomlik, melyek mindenike a teljes képzetben megvolt, ezeket tudatosan appercipiáltuk, mely folyamatnak megfelelően újabb synthetikus következtében, mondattá alakítottuk. A figyelem látópontjában lévő szóképzet a lélektani alany, a tudattartalom háttérben lévő tagja a lélektani állítmány. Wundt ezeket uralkodó képzet /lélekt.alany/ és háttérbe szoruló képzetnek /lélekt. állítm./ nevezte el és ^{nem} lélektani alany,—állítmánynak, mert a tulajdonképeni lélektani alany — állítmány össze kell essen a logikai alany állítmány-nyal, miután a logika épen a gondolkodás lélektani folyamataiból vonta le az alany és állítmány fogalmát. A lélektani alany tehát Wundt szerint az a képzet, amelyre egy más képzetet vonatkoztatunk, a lélektani állítmány pedig az a képzet,

amelyet erre a képzetre vonatkoztatunk.

Wundt megállapítása, hogy a lélektani alany és állítmány tulajdonképpen összeesik a logikai alany-állítmánnyal, teljesen jogosult. A kettő között nincs különbség, csak két külön szempontból való vizsgálat eredményezte őket. Lélektanilag alany az, ami a beszélő, vagy a beszélő és megszólított lelkében előbb is szunnyadt s azt egy új dolog, az állítmány életre kelti, vagyis alannya emeli ki.

Pl. Nekem kalapom van
lélek. alany *lélek.* állítmány

Magamra gondolok és azt észlelem, hogy
kalapom van.

Hazádnak rendületlenül légy híve oh ma-
lélektani. alany gyar!

lélektani. állítmány.

Vagy ha Paul meghatározása helyett
a Wundtéhoz ragaszkodunk

Hazádnak, alanyi képzethez, egy más
képzetet vonatkoztatunk: légy híve......

Logikai alany az, amiről valamit mondunk s ami az állítmányi rész után legfontosabb a mondatban. A különbség a két meghatározás /logikai és lélektani/ között abban áll, hogy a lélektan szerint az állítmány kívülről kapcsolódik lelkünk tartalmához /de csak Paul szerint/ a logikában az állítmányhoz kapcsolódik az alany.*

Hazádnak rendületlenül légy híve

óh magyar

állítmány

alany

De ha a lélektani és logikai meghatározások szerint az alany és állítmány fogalmában nincs különbség, a nyelvtani alany sokszor nem felel meg sem az egyik, sem a másik kategóriának. Mert pl. előbbi mondatban a nyelvtani alany te, a nyelvtani állítmány pedig légy híve.

A mondattani vizsgálódások során csakhamar kitűnt, hogy a lélektani és logikai alany állítmány nem mindig esik össze a nyelvtani alany és állítmány fogalmával. Lélektanilag és logikai-

* Kalmár: *Így*. 28:570.

lag bármilyen alakú vagy jelentésű mondatrész lehet alany vagy állítmány, nyelvtanilag azonban csak az a mondatrész az alany, ami ki ? mi ? kérdésre felel, és csak az az állítmány, amely az alanynak cselekvését, szenvedését vagy állapotát megjelöli.

Ez indította Kalmár Eleket arra, hogy a nyelvtani fogalmak meghatározását keresse, mert bármennyire kölcsönözte is a nyelvtani fogalmak nevét a logikától vagy bármennyire igaz is az, hogy a beszéd lélektani tevékenység következménye, a grammatika független tudomány s a kölcsönzött műszókat már régi időtől fogva a maga céljaira használja, melyre neki joga is van.

Kalmár a mondat részeinek kutatásában a lélektanból indul ki. A beszéd lelki tevékenység, melynek része a mondat, oly határa a beszédnek, mely annak egy különváló egyedét, mértékegységét alkotja. A mondat tehát képzetekből alkotott fogalmak kifejezése. Mi indítja lelkünket a képzetek felidézésére ? Kalmár szerint a szemlélet. Az élő látás alapján tehát, azaz optikailag a mondat olyan

képzetekből alkotott fogalmak egysége, amennyit a szemünk tovább mozdítása nélkül vagy a jelenet el-
tűnése nélkül egyszerre szemlélhetünk. Ha ez a szem-
lélet nincs közvetlenül szemünk előtt, akkor kép-
zeletünk felidézheti, de az így rekonstruált mondat
is mindig a már előbb lefolyt jelenet sorrendjének
analogiás újraképzése, s így a mondat tagolódása
mindig egyforma.

Kalmár sorra veszi az eddig elhang-
zott összes meghatározásokat és megállapítja, hogy
a logikai meghatározás teljesen rossz, mert ha a
logika ragaszkodik ahhoz a megállapításhoz, ^{hogy} az állít-
mány felsőbbrendű fogalom és magába foglalja az
alany körét s állítani csak igével lehet, akkor
miért határozza mégis úgy meg az állítmány fogal-
mát, hogy állítmány az, amit az alanyról mondunk ?
Ha az alanyról kell valamit mondani, akkor az alany
a mondat fő része és nem az állítmány. Nyelvtanilag
pedig nem mindig felel meg ez a meghatározás, mert
sokszor amit megmondunk, éppen abban a részben szere-
pel a nyelvtani alany.

Pl. Jánost a légy csipte meg
↑ ↑
log. alany log. állítmány
de ^{nyelvtani} légy ^{nyelvtani} alany, csipte meg állítmány.

Erre Kicska elméletével azt lehetne válaszolni, hogy a logikai állítmányt nem az ige, hanem a hangsúly jelzi. Tehát logikai állítmánynak nevezzük a mondat azon felét, mely erősebb hangsúllyal van ejtve. Csakhogy, amikor Kicska a hangsúly törvényeit keresi /Nyr 25:247/ épen azt állapítja meg, hogy a hangsúly viszont az igétől függ, mert mindig ahhoz a félhez csatlakozik, amelyet állítmánnyá akarunk tenni és ezt hangsúlyozzuk.

Kalmár a hangsúlyos állítmány elméletét egészen hibásnak tartja, mert a hangsúlyozás nem az igétől függ, hanem attól a teljesen subjectiv felfogástól, amellyel a beszélő megnyilatkozásában a rá nézve fontos tagot kiemeli és pedig nem mindig állítmány. Pl. Vittem én már nagyobb urat is. Voltam én már kocsis is. Tehát a hangsúly az alanyi részben is helyet foglalhat. Kalmár az

előbb említett látástani mondat meghatározás alapján megállapítja, hogy ha a mondat a szemléletek sokaságának egy egyede, akkor az állítmány a szemlélt jelenet főpontja, vagy középpontja, mert minden jelenetben az esemény a legfontosabb. Ha éppen az eseményt látjuk, akkor az állítmány a főszó és hangsúlyos, ha más tényező esik szemünk elé, helyzetük vagy érdeklődésünk miatt, akkor az lesz a hangsúlyos. Nem szükséges az sem, hogy mindig az ige legyen az állítmány, korlátozott szemléleteknél más is lehet, de bővült szemléletnek mindig igei állítmánya van. Kalmár megállapítása szerint a mondat középpontja az állítmány, mely tagolatlan mondatban a beszélő szemléletének középpontja, hiányos mondatban a jelenet főpontja, teljes mondatban a szemlélt jelenet középpontja. Iskolában így határozható meg: az állítmány a mondat lényege, vagy olyan mint a fatörzse.

Kalmár azonban ellentétbe kerül a lélektani megállapításokkal is, mert ezek szerint

is az alany ~~az benne~~ lelkünk tartalmában benne foglaltatik, melyhez egy új dolog járul: az állítmány. Kalmár szerint azonban az alany^{csak}~~nek~~ az állítmány következtében lesz alannyá, tehát a mondat fő része az állítmány. Felfogását a következőképen világítja meg: Tudatunkban millió dolog szunnyad tudatalatti állapotban, de ezek addig, amíg valami nem irányítja rá a figyelmet, nem kerülnek felszínre. Csak amikor az állítmány őket a tudat nézőpontjára emeli, lesznek alannyá, a ki nem mondott képzet bármily erősen is van meg lelkünkben, nem lesz a beszéd tényezőjévé, csak akkor, ha az állítmány, mint horog a halat onnan ki nem húzza. Már pedig a horog /állítmány/ előbb jár, mint az /alany/ amit kihúz. Az állítmány az ok, az alany az okozat.

Elméletét azzal próbálja megmagyarázni, hogy megkeresi mi az, ami az állítmányt igazán állító erejűvé teszi.

Elsősorban is megállapítja azt, hogy a nyelvtani állítmány mindig ige, a nyelvtanban a lét igének nem kopula szerepe van, mint a logiká-

ban, hanem ugyanolyan mint bármely más igének. Hogy elvesztette önállóságát ez csak azért van, mert minden ige ugyanigy jár, ha bővítménye erősebb hangsúlyú, az ilyen mondatokban nem annyira a lételt, mint annak bizonyos körülményét hangsúlyoztuk. A magyarban sokszor elmarad ugyan a van, de ennek az az oka, hogy mint ismeretes — fölösleges. Ezt éppen úgy nem használták, mint számnév után a többesszámot, vagy gyakori kifejezésekben más igét is pl. Jó napot, Jó estét stb. Az igék állítmány helyzetét azonban igyekszik az alanytól függetlenül megállapítani. Mi okozza tehát az ige állító jellegét, ha nem függ össze az alannyal. Talán az, hogy a cselekvés módozatát fejezi ki ? az bizonyos, hogy a mód az állítmány lényeges alkotó része, mert ez fejezi ki lelkünk működését. De a módnak látható jelekkel való megkülönböztetése csak a kifejezésmód gazdagságának jele, mert ugyanazt a hangulatot elérhetjük indulatszó, hangutánzó szó stb.—vel is.

A cselekvés állapotát is kifejezi az állítmány, de hogy ez nem lényege az állítmánynak azt mutatja az is, hogy már kezd kimenni dítatból a kezdő folyamatos vagy bevégzett cselekvés megjelölése.

Az idő megjelölése se lényeges jele az állítmánynak, mert csak másodlagos fejlemény.

A személyrag használata csak pleonasztikus kitételből származott, mint pl. a franciában je le sais moi, én ^{tudom} tudom. A többi mondatrészek is lehetnek bármely személyűek, mint az ige máskülönben pedig a személy megjelölése éppen mint a számé az alanytól ered.

A hangsúly kérdésére már előbb is rávilágított, mely szerint az nemcsak az igére, hanem annak bővítményére esik. Pl. Fölfelé megy borban a gyöngy, vagy még arra sem: Hanem a tört én adtam neki. A hangsúlyból kikövetkeztetett állít^mány csak a közlés állítmánya lehet, tehát lélektani vagy logikai.

Az igét állítmánnyá az teszi, hogy az ige egy jelenet középpontjában foglal helyet, mely a beszélő szemvonalába esik, nyelvtanilag szólva, hogy az ige a mondat középpontja. Természetesen, ha történetesen nem ige a mondat középpontja, mint ami nem bővült szemléletnél megesis, akkor minden más szó lehet állítmány. Pl. la, 'lásd', ni nézd, Segítség ! Egér ! Te ! No ! Sok kötőszó is valaha állítmányból zsugorodott össze. Ha a cselekvést nem szemlélhetjük, akkor lehet ige helyett névszó is az állítmány, de legtöbbször a jelenetben levő cselekvést az ige fejezi ki.

Ha az állítmány a cselekvés középpontja, kérdés, vajjon, hogy milyen helyet foglal el majd vele szemben az alany ?

Kalmár előre felteszi, hogy nem volt különálló léte, hisz az állítmánynak a következménye. Miután a mondat szétbontó művelet útján jön létre Wundt alapján megállapítja, hogy az állítmány magában hordozhatta az alany személyét.

A szétbontás úgy mehetett végbe, hogy az ősember az esemény mellett megkülönböztetett közel vagy távolálló személyeket vagy tárgyakat, helyet, időt, ~~ist.~~ Talán azt is észrevette, hogy a személy résztvesz szándékával a cselekvésben, míg a többi erre képtelen, mert élettelen. Ezért az ilyen személye, azaz alapja a cselekvésnek. Látástani alapon tehát az esemény körül szereplő személy, tárgy, körülmény körül az alany kiválik, illetőleg a cselekvés főszemélyévé válik. Gyakorlatilag kifejezve az alany az állítmány főszemélye. Természetesen, ha az esemény résztvevője nem tulajdonképeni élő személy, hanem tárgy, akkor az ősember ezt megszemélyesítő személy gyanánt fogja fel. A lélektannak itt is szerep jut, amennyiben ez a művelet lélektani. Ezen az alapon az alany meghatározása: Az alany a cselekvő mondatban a cselekvés végrehajtója, a szenvedőben annak szenvedője. A meg nem személyesített szereplők pedig határozói functiora süllyednek. A megszemélyesítés kimutatja, hogy a tárgy is épen úgy határo-

zója lehet a cselekvésnek, mint az alany. Mert a cselekvésnek épen úgy, mint a határozóknak 3 iránya van: hol kérdésre cselekvő alany, honnan kérdésre a műveltető alany, hova kérdésre a tárgy vagy szenvedő alany felel meg, mert az alany vezeti, a tárgy elszenved a cselekvést.

Eszerint a mondatban nem két egyenlő tag van, hanem két réteg: állítmány és határozó. Megmagyarázza ezt az ősember egyszerű viszonyító képessége, ~~ahely~~ nem tudott részletesen viszonyítani, csak úgy fogta fel a jelenség részeit, hogy milyen közel vagy távol van bizonyos személy vagy dolog a cselekvésben. Távolsági viszonyban honnan kérdésnek megfelel a műveltető alany, hová kérdésre a tárgy, közelségi viszonynak megfelel a vezető, cselekvő és szenvedő alany. Harmadszor a cselekvő alany feloszlik átható és át nem ható alanyokra. A sokféle alany között csupán az a közös, hogy mindenik tudatos *személy*, vagy ilyen gyanánt van használva. Az alany t.i. eredetileg

saját akaratából cselekvő személy, de lassanként más fajai is fejlődtek ki az igéhez való helyzetük szerint: szenvedő, műveltető és vezető stb., melyek eredetileg mind tudatos személyek.

Arra is megfelel Kalmár, hogy ha az alany tudatos, miért válik akkor határozóvá a szenvedő szerkezetben vagy miért szűnt meg alany-nyá lenni? Kalmár szerint az ilyen alany/tárgy/megmarad alannak és tudatosnak, csak megszűnik főszemély lenni. Ha az alany főszemély, akkor ragtalan nominatívus az alakja, ha nem az, akkor ragos is lehet. /pl. a kutya a gazdától szeretettik/. Kalmár felfogása szerint tehát a tárgy is alany, ami egészen szokatlan meghatározás, mert az összes eddigi felfogás szerint a tárgy az állítmány továbbtagozódásából keletkezett. Igaz ugyan, hogy Kalmárnál az alany is az állítmány tagolódása, miért ne lehetne a nem fő alany is az?

A l b e r t János lélektani úton

^{állítja meg az}
~~jut oda, amit~~ már Kicska más formában megállá-

pított, hogy nem mindig ige az állítmány és ^{nem minden} nevező eset az alany. Albert Paul felfogásából indul ki, és megállapítja, hogy ha a közlésnek 2 szereplője van, beszélő és megszólított s ha a beszélő valamely ismeretlen fogalmat közöl, vagy pedig az ismeretről véleményt közöl, épen olyan, mint a kérdés és felelet viszonya. Kérdés: valamely ismeretlen után tudakozódik, felelet: tudatja az ismeretlent. A felelet mindig az állítmányi rész, mégis a nyelvtani alany ki ? mi ? kérdésre felel.

Ki volt igazságos ?

Mátyás

Ki a pártütő ?

Te vagy

alany

Pedig Mátyás, te vagy nem alanyok hanem állítmányok. Mutatja ezt a tagadás, mert tagadni csak állítmányt lehet.

Pl. Én vagyok | a te Urad Istened

tagad Nem én vagyok | " "

állítmány alalanyny

tehát ebben a mondatban én vagyok az állítmány,

mert mindig az az állítmány, amihez a lét ige kapcsolódik.

Ebben a mondatban a személy nem alanya a mondatnak s ha nem alany az igével egyező nevező, nem lesz mindig állítmány se a nevezővel egyező ige.

Fejtegetése nagyjában azonosak a Kicskáéval, ő is a hangsúly és szórend segítségével jut el az állítmány megfejtéséhez, amely azonban csak logikai állítmánynak felel meg. Megdönti ugyan Kalmár antidualis felfogását, de lényeges eredményt nem ér el.

Ugyancsak lélektani alapon vizsgálja a mondatrészek viszonyát K o c s i s L é n á r d /a mondatrészek viszonya Brassai mondatelméletében/ M. Füz. 3. /Művének azt a részét már említettük, ahol a lélektani vizsgálódásból kiindulva, Brassai és Kalmár antidualisztikus felfogását nem fogadja el, mert a mondat lélektani törvényszerűségek alapján mindig 2 részből

áll;alany és állítmányból, bár megeshetik, hogy nyelvi kifejezésben nem szerepel mindkét rész. Ezek az ú.n. hiányos mondatok. Pl. dörög, villámlik, Brassai szerint az igeelmélet főerősségei, mert ezek egymagukra kifejezik a mondatot. Ezek azonban Kocsis szerint csak azt bizonyítják, hogy amikor az alanyt nem tudjuk megnevezni, elhagyjuk, de a legtöbb nyelvben általános alannyal ki is fejezik az alany fogalmát. De a magyarban szereplő ilyen igéknek hiányos mondat voltát érzi is az ember, azért igyekszik alanyt keresni hozzájuk pl. az eső esik, az ég dörög stb. A mondat tehát legőszibb formájában is 2 tényre bontható. Paul szerint ebből a tagolódásból vált ki később a tárgy, állítmány kiegészítő és határozók, valamint a jelző kategóriája, melyek természetesen legőszibb e 2 főrész körül csoportosultak. Innen van az, hogy e kettős tagolódás a legösszetettebb mondatban is érezhető. A két tag a beszélő lelkiállapotától függően jut alanyi vagy állítmányi

jelentéshez, ez irányítja a hangsúly és a szórend meghatározását. A lélektani alany-állítmány fogalma tehát teljesen szubjektív. Feltehető a kérdés, vajon nincs-e a mondatrészek között olyan viszony, amely nem vezetne ilyen ingadozó meghatározásra? Tényleg van is ilyen, ez a ragoz és képzőkkel kifejezett, a részeknek összefüggését mutató objektív viszony, mely pusztán azon alapul, hogy az egyes mondatrészek hogyan függenek össze az objektív gondolati tartalomhoz viszonyítva. A szubjektív viszony szerint a mondathangsúly osztja 2 részre a mondatot, az objektív szerint a közölt tény egyes részeinek tárgyi összefüggése határozza meg, hogy hogyan fogjuk fel a külső tényt. A külső jelenségeket 2 szempontból lehet felfogni, cselekvés vagy szenvedés módjára aszerint, hogy azok cselekvést vagy szenvedést fejeznek ki. A cselekvőt vagy szenvedőt kifejező tag a nyelvtani alany, mely végső elemzésben mindig nevezőesetben álló szó, e tag többi részét csak az alany-

nak közelebbi meghatározására szolgálnak, míg az állítmány végső esetben mindig ige, az állítmányi rész többi tagjai csak a cselekvés vagy szenvedés körülményeit tüntetik fel.

Ezért Kocsis elfogadja Simonyi meghatározását, mely szerint a „nyelvtani állítmány a mondatnak azon fele, amellyel valami cselekvést vagy cselekvés módjára gondolt állapotot vagy tulajdonságot fejezünk ki, mégpedig a cselekvő személyre vagy dologra vonatkoztatva. A nyelvtani alany a mondatnak az a fele, amellyel a cselekvést vagy a cselekvés módjára gondolt személyt vagy dolgot megnevezzük.” /Nyr.29.6 lap/.

Ehhez a meghatározáshoz azonban hozzáfűzi a szenvedő igés állítmányú mondatokat is. Kétségtelen, ugyanis, hogy a nyelvtani alany eredeti szerepe a cselekvő oknak a jelölése volt, mely mellett a szenvedő igés szerkezetek nyelvtani alapja csak bitorló. Azonban ma ez is szerepel a mondatban, tehát ennek is helyet kell szorí-

tanunk a mondat részei között. De feltehető az a kérdés vajjon a szenvedő szerkezetekben cselekvő személy-e az alany? Pl. a fiú büntették a tanítótól? Vajjon itt a fiú cselekvő személy-e, vagy pedig az az alany, amelyik cselekszik, tehát a tanító.

Brassai szerint a szenvedő ige mellett szereplő nevező nem igazi szenvedő, van benne valami cselekvő is t.i. ő ad okot a cselekvés végrehajtására. Pl. a fiú dicsértetik nem olyan cselekvő ugyan, mint a fiú dicsér, de a cselekvést az ő közreműködése segíti elő. Ennek az összefüggésnek megvan a nyelvtörténeti oka. A szenvedő ige valóban a cselekvő igéből fejlődött, úgy, hogy annak egyik *mozanata* a cselekvésnek az alanyból kiinduló volta, elhomályosult. Szinyei szerint a cselekvő ige úgy viszonylik a visszahatóhoz, mint a műveltető ige a szenvedőhöz. Ha tehát a közvetlen cselekvést kifejező igében a cselekvés iránya az alanyból indul ki, ~~de~~ erre is

hat vissza^{tehát} az alany, hordozza a cselekvés irányát és ^{a cselekvőből visszaható} ~~akkor ismertető~~ ige lesz.

A fiu dicsér. A fiu dicsekszik.

Ha azonban a közvetett cselekvést kifejező igékben /műveltető/ a cselekvésnek nem az alanyból kiinduló volta, hanem éppen arra viszszaható iránya lesz kiemelve, akkor a szenvedő ige lesz belőle. Pl. A tanító megverte a fiút, de a fiú a tanítótól dicsértetik. Van még egy bizonyítékunk arra vonatkozólag, hogy a szenvedő alany eredetileg a cselekvő kategóriája volt: *t. i.* í. a szenvedő szerkezetű mondatok az értelem változása nélkül átalakíthatók cselekvő mondatokká, melyekben az előbbi határozó veszi át a cselekvés alanyának tisztét.

A szenvedő szerkezetek alanya annak a másodlagos fejlődésnek köszönheti létét, hogy szenvedő módjára cselekvő alanyként fogták fel. Tehát Kocsis szerint:

A nyelvtani állítmány a mondatnak

azon fele, amellyel valami cselekvést vagy szenvedést vagy cselekvés módjára gondolt állapotot vagy tulajdonságot fejezünk ki, még pedig a cselekvő vagy szenvedő személyre vonatkoztatva.

A nyelvtani alany a mondatnak az a fele, amellyel a cselekvőt vagy szenvedőt vagy a cselekvő módjára gondolt személyt vagy dolgot megnevezzük. /~~Itt~~ Fü.3. 36/.

Kocsis Lénárd fejtegetése azért érdekes, mert a legösszefoglalóbban ismerteti a kérdés állását és igyekszik tisztázni az ellenvélemények során kialakult kaotikus elméleteket. Elismeri Brassai igazságát abban, hogy a mondatrészek vizsgálatában a dologi és hangsúly kérdése lényeges különbséget okoz. De hibáztatja abban, hogy mégis nem a dologi objektív viszonyokból indult ki, hanem a subjektív meghatározásból. Azt is elismeri, hogy Brassainak mondattani buvárkodása, ha sokszor nem is helyes útra tért, mégis hozzájárult ahhoz, hogy a magyar mondattani fej-

tegetések meginduljanak. Természetesen Brassai is beleesik az előbbi grammatikusok hibájába, ~~hogy~~ fejtegetései során elhagyja a mondattani felfogást és szótani alapra helyezkedik.

Viszont a Brassai féle antidualisztikus felfogást, valamint a Kalmár féle igei középpontot tagadja, mert lélektani alapon, amelyből pedig a beszéd lélektani törvényszerűségei alapján egyedül lehetséges a kiindulás, a mondatnak két^{fe} része van. A nyelvtani alany és állítmány meghatározásában pedig ugyancsak jó úton indul el, amikor különbséget tesz a subjektív vagyis lélektani és objektív azaz grammatikai mondatviszonyok között. De a grammatikai meghatározásban sem ismeri el Kalmár elméletét, mert tárgyi szempontból nézve valamely tapasztalati ténynek észrevételében ugyan olyan fontos a létező dolog, mint amit róla mondunk, tehát az alany és állítmány egyforma fontossággal bír.

Bebizonyítja ezután, hogy a nyelv-

tani fogalmaknak megfelelően legalkalmasabb a Simonyi meghatározása, melyhez azonban a szenvedő szerkezetek alany-állítmányi viszonyát is hozzácsatolja, mert hiszen ezek is az okság elvén alapultak, mint a nyelvtani kategóriák általában.

Amint láttuk lélektani, logikai és nyelvtani alany-állítmány meghatározások sokszor összeesnek, sokszor pedig a mondat más részeire vonatkoznak. Logikai alany állítmány csak akkor lesznek nyelvtanilag is azok, ha szabályos logikai ítéletből származnak. Lélektani alany és állítmány csak akkor lesznek nyelvtaniak, ha nemcsak subjektív viszonylatban, hanem objektíve is alany állítmányok. Hogy a nyelvtani kategóriáknak lélektani alapjuk van az kétségtelen. Valamikor, amikor nem voltak kialakulva az állapot és tulajdonság fogalmak csak a tárgyfogalmaknak voltak homályos velejárói a nyelvtani és lélektani kategóriák egybeeshettek, mert akkor

nem voltak különböző szóalakok s így a lélektan-
ni alanyt vagy állítmányt bármely szó kifejez-
hette, ami egyúttal a nyelvtani kategória is volt.
Amikor azonban a különböző szófajok mint pl. név-
szó és ige vagy szóalakok /mint pl. inessivus, lo-
cativus, lativus, nominativus, dativus stb./ kifej-
lődtek a lélektani kategóriák ^{elhettek} állhattak bármely
ilyen mondatrészre, ellenben a nyelvtani alany,
állítmány fogalma állandóbb kapcsolatot keresett,
bizonyos hagyományos hangsúlyhoz fűződött és így
elkülönült a lélektani és logikai meghatározástól.
Míg t.i. a logikai alany-áll. fogalma az azonos-
ság elvén alapul, a lélektani pedig a beszélő sub-
jectiv felfogásán, a nyelvtani alany, állítmány
az ok és okozat viszonyaira támaszkodik, mert
cselekvő és cselekvés között ez a viszony áll
fenn. Ez a kezdetleges lelkű embereknél épen úgy
fennállhatott, mint ma, mert hiszen a primitív
ember is kereste. minden jelenségnek az okát, azaz
azt, hogy ki vagy, mi volt e jelenség létrehozója.

Klemm: Magyar történeti mondatta-
na szerint : « Nyelvtani szempontból az alany
valamely élő lénynek vagy élettelen dolognak ne-
vezőben álló neve, melyről valamely cselekvést,
szenvedést, vagy mineműséget állítunk vagy taga-
dunk, az állítvány pedig az a cselekvés,
szenvedés vagy mineműség, melyet az illető élő
lényről vagy élettelen dologról állítunk vagy ta-
gadunk.

Klemm meghatározása Simonyi, sőt Kocsis meghatározásánál is teljesebb, mert első-sorban a puszta alany-állítvány fogalmát határozza meg, másodszor pedig az összefoglalja mindazt, amit az alannyal és állítvánnyal kifejezhetünk.

E meghatározással lezáródik dolgo-zatomnak tulajdonképeni tárgya, az alany és állit-mány meghatározásáról több vélemény nem alakult ki. Van azonban egy dolog, amely még hozzátartozik ehhez a körhöz; vajjon a puszta állítvány mindig ige-e, mint ahogyan Brassai képzelte, vagy lehet e

névszó, ahogyan Kalmár megengedte ?

B r a s s a i az igeelmélet híve, azt tartotta, hogy a mondat igazi állítmánya feltétlenül az ige. Ezért úgy gondolta, hogy azok a mondatok, amelyekben nincs feltüntetve a van ige csak ellyptikus mondatok, melyekből az igazi állítmány hiányzik. Brassai a lét igének mindenféle vonatkozásban igazi állító erőt tulajdonított. Ennek a híve volt K a l m á r is, aki ugyan megengedi, hogy az ilyen mondatokból kihagyott ige helyett a névszó legyen az állítmány. K i c s k a szerint a mondat középpontja az ige, de nem azért, hogy cselekvést vagy létet fejez ki, hanem azért, ^{miért} ~~hog~~ valamely időben képzelt dolognak személyre, azaz térben képzelt dologra való vonatkoztatása. /M^yr.XIX.16./ Ami ezt a vonatkoztatást kifejezi mindig ige, amire vonatkozik, mindig névszó, még akkor is, ha az állítmányt névszó helyettesíti, mert pl. ebben a mondatban

a gyermek jó a jó-t igévé teszi, az, hogy idő-

ben képzeljük el. De ugyanezt vallja Paul, Wundt is Simonyi is. S i m o n y i szerint a mondatalkotásban legfontosabb szerepe az igének van, mert csak ennek van igazi állító ereje s a legtöbb nyelvben csakis az ige fejezi ki személyragjaiban az alannyal való viszonyt. Az ige fontos szerepét mutatja az a szórendi szabály, mely szerint mindig a főszólamban foglal helyet, még akkor is, ha nem az igét hangsúlyozzuk. /V.ö. Szegény embert még az ág is húzza/.

Névszói állítmányú mondatok is megkívánják a lét ige kitételét, ha az állítás nyomatékos, máskori elhagyásuk pedig természet-szerű, mert ilyenkor felesleges, az egyes ^{személy} személyű jelentő mód jelen idejű állítást a lét ige nélkül is kifejezhetjük, mert azt hallgatólagosan hozzáértjük.

Eredetileg megvolt a lét ige, később elhagyták. Azonkívül egyes vidékeken ilyen esetben is kiteszik a lét igét pl. Dunántúlon a

a katonáskodik, bojtárkodik, mellett használják
a lét igét pl. Hol van most bojtár János?,
a fiam katona van Pécsen, ami azt mutatja, hogy
valamikor általánosabb volt a használata. Mai ki-
^{űve}tetése pedig a hiányos mondatokhoz tartozik.

Simonyi különben ige és névszó kö-
zött lényeges különbségnek azt látja, hogy az ige
ideiglenes cselekvést jelöl, a névszó pedig állan-
dó állapotot. Különben pedig a névszói állítmány is
igyekszik igei természetet felvenni, mutatja ezt a
szabad, szabadna alak. Eszerint a felfogás szerint
az ige lényege az időhöz kötöttségben rejlik, csak-
hogy pl. az igeszavaktól sem válaszható el az idő
képzete, ezek is történést, vagy cselekvést fejez-
nek ki és mégsem igék.

B a l o g szintén az ige állít-
mányt fogadja el eredetinek, névszói állítmányos
mondatokban a van csak ki van hagyva, miután a
létezés ténye helyett annak mikéntje lépett elő-
térbe. Csak az ige érteti meg a hallgatóval az

állításnak a természetét.

K l e m m az ige és névszó közötti különbséget abban látja, hogy a névszó megnevez, az ige állít. Az ige tehát a mondatban csak állítmány lehet. Ennyiben Klemm is meghajlik az ige nagysága előtt. Csakhogy Klemm szerint lehet névszót is állítva mondani, ez az állítás az igei állítástól abban különbözik, hogy csak alkalmilag állít; az ilyen alkalmilag állító névszót nevezi nominalis vagy névszói állítmánynak. A nominalis mondatokban tehát mindig az az állítmány, ami állít, szükségtelen hozzáképzelni a lét igének állító erejét. Klemm ezeket nem tartja ellyptikus, azaz állandó kihagyásos vagy hiányos mondatoknak, hanem épen eredeti finn-ugor sajátyságnak, amely a régiségben sokkal általánosabb volt. Ma ugyanis a van és vannak-ot csak a jelentő módu befejezetlen történésű egyes és többes 3-ik személyében nem használjuk, más esetben kitesszük. Régi nyelvi és népnyelvű adatok azt bizonyítják, hogy a lét igét máskor

sem használták, vagy ha megvan, későbbi fejlődés eredménye. A fgr. *ságra* vonatkozólag bebizonyult, hogy különösen az urali közösségben ^{illet nyelvében} a névszói állítmány eredetibb, mint az igei állítmány s hogy az igés állítmány a névszóból fejlődött. Mint ahogyan a névszóból fejlődött az ige kategóriája.

Nyelvi bizonyítékul szolgál, hogy a finnugor nyelvekben a finn és lapp kivételével /amelyek indogermán hatás alatt gyakrabban használták az igés állítmányt / a vogul, zürjén, ~~ort~~tják, votják, morvinban még tágabb körű a használata, a névszói állítmánynak, mint a magyarban, mert ezek nem ^{a harmadik} csak II. személyben, hanem minden személyben egyes, kettős és többes számban és be nem fejezett történésű igealakokban is használatosak. Sőt a ~~hamo~~amójában befejezett történés megjelölésére is használják, a finnben, lappban is vannak némi nyomai ennek. A fgr. alapnyelvű mondat tehát nominalis jellegű volt, sőt az alárendelő kötőszós mondatok eredetileg nomen *verbale* alakjában voltak belesző-

ve az egyszerű nominalis mondatokba.

A nominalis mondat ősi voltát bizonyítja a finnugor igerendszer is, melyben az időtövek nomen verbale tövek voltak. Az ilyen szerkezetek eredetileg megkövült névszóé állítmányú mondatok voltak. A finnugor igealakokon ugyanis, semmiféle időt jelző jelt nem találunk, ezek eredetileg nem is fejezhettek ki időt, miután az idő viszony megkülönböztetése csak hosszú lélektan fejlődés eredménye. A primitív embernek közvetlen tudatában csak a jelenről volt fogalma, ha a múlta vagy jövőre vonatkozó időviszonyok kifejezésére volt szüksége, ezt gondolatban újra átélte, vagy elképzelte. A fgr. igealakokban tehát nem az idő volt megjelölve, hanem a cselekvés folyamata, vagy bevégzett volta, mely jeleket később az időviszonyok jelölésére is alkalmazták. Ilyen a magyar nyelvben a perfectum, mely eredetileg eredményt vagy állapotot jelölő, nomen acti volt és névszói állítmányként alkalmazták.

Pl. a fa aszott /aszat/ a viz fa-
gyott /fagyat/, lassanként azonban előtérbe lép az
ilyen nomen acti^a-ban történés, mely létrehozta az
i~~gye~~r állapotot, de az időbeli viszony megjelölése
nélkül. Mivel az állapotra nézve a történés csak
befejezett lehetett, mert előbb történt a viz fa-
gyása s azután került fagyott állapotba, azért a
beszélőhöz viszonyítva azt multnak fogták fel. Így
lettek az eredetileg állapotot jelző nominalis áll-
lítások végül történést jelző mult idejű állít-
mányokká. Ennek analógiájára olyan alakokat is kezd-
tek ugyanígy használni, amelyek fogalmában nem volt
állapot és nem is volt alkalmas arra, hogy az alany-
hoz viszonyítva a történés képzetét kifejlessze
pl. az arany vert. Idővel az állapotjelző értelem
elhomályosult^d csak a történés fogalmát és annak
az alannal szembeni mult idő viszonyát érezzük,
Az ige~~neve~~vek és mult idő közötti állítás azonban
még élénken érezhető az i~~gye~~a kifejezésekben.

A sokat tapasztalt ember Az ember sokat tapasztalt
igenév mult idő

Ugyanilyen nomen acti volt a practeritum-á — é az
-sz- képzős igék 3. személy^{es}é n-á alakja /mely erede-
tileg igenév volt v.ö. vagyon, teszen, leszen stb./
a feltételes ~~mód~~ — ná — né a felszólító mód j-s
képzős alakja is, e képzők eredetileg nomen — verbale
képzők voltak.

A jelző a határozó és tárgy kifej-
lődése is csak névszói mondat szerkezetben volt
lehetséges. Pl. az ilyen névszói állítmányú mon-
datból: Piros a rózsa, illatos a tulajdonság fogal-
mának előtérbe nyomulásával lett: A piros rózsa
illatos — határozó: Az öreg halász, a Dunán, Az
öreg halász a Dunán. tárgy: A nő mos, ruha im —
a nő mos ruhát. A t tárgyrag, eredetileg csak de-
termináló névmás volt.

A névszói mondat szerkezet ősi vol-
tát mutatja a tárgyas igeragozás is. A vogul,
osztják és magyar tárgyas ragozáson t.i. a tárgyat

nem jelöli külön alaki elem, hanem ez ugyanaz, mint a birtokos személyragozásé. Természetesen a tárgyas ragozás eredetileg névszói állítmányú mondatban fejlődött ki, ahol az ilyen szerkezetek eleinte birtokos szerkezetek voltak. A névszói természetű igékhez tehát hozzátapadtak a személynévmások. A tárgyas személyragoknak a birtokos személyét mutató functioját látjuk az ilyen szerkezetekben.

Levesem az asszony főzte. 'Das Ge-
kochte der Frau ist meine Suppe.'

Levesem tehát eredetileg nem tárgya volt a mondatnak, hanem névszói állítmánya s csak midőn az igenévből /főzte/ határozott alakú ige /verbum finitum/ lett, kezdték állítmány gyanánt az igét felfogni, ~~az~~ a névszói állítmányt pedig a mondat tárgyának felfogni.

A fgr. nyelvekben szereplő olyan képzők közül, amelyek egyaránt járulhattak igehez és névszóhoz pl. z-al, — talan^{talán!}, — u. o. /v.ö. cserepez, fedez, apród, kapkod, sótalan, ártatlan,

nagylábú, járó/ a denominális eredetűek bizonyultak eredetibbnek, miután ezek^{nek} általánosabb jelentésük volt, míg a deverbális functio csak későbbi specializálódást mutatott.

Vannak azonkívül lélektani bizonyítékai a névszói állítmányú mondat elsőbbségének. A mondat mindy**be**lső alakítása egy teljes képzetnek, amely nyelvileg tagolódva jut kifejezésre. Ez a tagolódás azonban az ember fejlődésével párhuzamosan változott, szélesedett. A primitiv ember lelkében csak a legfontosabb képzetek jutnak el a tudat középpontjába, a többiek megmaradnak a teljes képzet összefüggésében. A fgr. igeragozásban többszöt látjuk azt, hogy a puszta igető szerepel állítmányul, amely eredetileg névszótő volt. A primitiv ember t.i. eleinte^{csak} tárgyakat szokott észrevenni, gondolkodása tehát tárgyfogalmak segítségével történt, aminek nyelvi kifejezője a névszó. Tulajdonságot vagy állapotot kifejező szók /melléknév és ige/, csak tárgyakkal kapcsolatban keletkezhettek

ezeket mindig csak az illető lénnyel vagy tárggyal összefüggésben fogta fel, melyek a fogalmilag nem tagolt teljes képzetben a tárgyfogalmaknak csak homályos velejárói voltak.

Néhány alakilag azonos ige és névszótó maradt fenn abból a korból, amikor még csak a tárgy fogalmát jelölték, az állapotfogalom pedig teljes képzetben mint homályos velejáró maradt. Amikor ezek a teljes képzetből kibontakoztak, az állapotfogalom lassanként visszaszorította a tárgy fogalmát. „Állapotfogalmaknak valamely alakra való vonatkoztatásából keletkezett az igés állítmány mondat”/L.Klamm a fgr. mond. őstörténete M.Ny.XXIII. 33 i./ Klemm Magy.tört. mondattan 44./

Mai igés állítmányunk eredetileg névszói állítmány volt, azért kell ismerni azt a felfogást is, hogy az állítmány nem mindig ige, hanem lehet névszó is, vagy lehet igét-névszói állítmány is /pl. Mátyás igazságos volt/.

K l e m m tanítása nyomán tehát

módosítani kell azt az állítást, hogy a magyarban az állítmány mindig ige, a névszók csak állítmány kiegészítők lehetnek s a van és vannak kihagyása csak hiányos mondatban lehetséges. De megszűnik egyúttal a lét igének akár összekötő /azaz copula/ szerepe, akár igazi functiot végző mindenhatósága, mert a nominalis mondatokban mindig az állítmány^{ul} használt névszó ~~az~~ állítmány, szükségtelen hozzáképzelné a lét igét.

S i m o n y i ugyan azt állítja, hogy az ~~igéi~~-névszói állítmány eredetibb, mint a névszói, mert-különösen nyomatékos állításnál — kitésszük a lét igét, pl. Van olyan legény mint te, Ez a gyermek van már tíz éves. Klemm ezt újabb fejlődés eredményének tartja, melyre a nyomatéktalan vagyok, vannak, vagyunk, vagytok analógiája hatott.

Pl. Vagyok olyan legény mint te, Én már 10 éves vagyok. De ez sem szólna a névszói állítmány eredetibb volta ellen, mert a nyomatékos

lét igével való szerkezet értelmezős szerkezetből keletkezhet^{tt} és pedig eredetileg névszói állítmány volt, tehát az igés szerkezet már feltetelezi a névszói állítmányt.

A Simonyi által felhozott másik erősséget, mely szerint a Dunántulon bojtárkodik katonáskodik mellett nyomaték nélküli állításnál is használják a lét igét, újabb fejleménynek tartja, mert nyelvemlékeinkből nem mutatható ki.

Simonyi theoriáját nem fogadja el azért sem, mert Simonyi szerint a van ige hiánya későbbi elhagyás eredménye. Pl. Hol a késem, < Hol van a késem mondatból keletkezett. Ez Klemm szerint azért nem fogadható el, mert a határozó eredetileg nem igéi, hanem névszói állítmány volt. Pl. Borban az igazság. Nyakunkon a török hada., a határozó t.i. az állítmány képzetének továbbtagolásából keletkezett úgy, hogy egy új állítmányt fűztek hozzá, mellyel szemben az előbbi a lélektani alany szerepét vette fel, később a két állítmány praedicatio-

szerepe egybeolvadt.

Klemm szerint épen az ige^é névszói állítmány újabb fejlemény, a névszói állítmányú mondatokba ~~úgy~~ ^{ugyanis} behatolt a lét ige. Elsősorban az olyan mondatok hatásának tulajdonítható, amelyekben a lét ige tényleg létezést fejezett ki. Pl. az eb társa vala, bár a víz meleg volna!

A névszói állítmány az alanyt is közelebből meghatározza, épen úgy, mintha az alanynak értelmezője volna. Értelmező és névszói állítmány azért vannak ~~olyan~~ értelmileg olyan szoros kapcsolatban, mert Klemm szerint az értelmező eredetileg névszói állítmány volt.

Pl. Ott vala Szömöre, a kádár egy közös lélektani alaphoz /Szömöre/ 2 állítmány csatlakozott /^{vala}ott vala kádár/ melyek közül a második praedicativ szerepe meggyöngült s idővel az elsővel összeolvadt egységes állítmánnyá.

Pl. az eb társa vala . Az eb /a/ társa /vala/ /ott létezett/ az összeolvadás után

a lét ige létezés jelenléte elhomályosult s csak az alany szerepe maradt eleven, mely a lét igét igevégzetté tette. Első és második személyű alanyra mutató névszói állítmány mellé ez az alanyra mutató képző /lét ige/ könnyen odatehető volt, de a harmadik személyű alanyok /nem úgy mint én vagy te, mely csak a beszélő vagy csak a hallgatóra vonatkozik/ sokkal változatosabbak, tehát ezekre mutató lét igét nem lehetett mindig kitenni, csak akkor ha az állítás nyomatékos.

De azt is lehet gondolni, hogy éppen az értelmezős szerkezetek mellett homályosult el a lét ige és lett copulává. Pl. Én halász vagyok /élek/ Első és második személyben még az elhomályosulás után is használták, mert a személyragban ott van az alany képzete, de 3-ik személyben főlőslegessé vált, mert jelenidejű állításnál nem töltötte be a copula szerepét, miután a 3.sz-ű lét ige alakján semmi nem mutatja az ige személyét. A sokat emlegetett van-nak copula szerepét Klemm

úgy fogja fel, hogy akkor amikor a lét ige nem a létezés tényét~~ül~~ hanem az alany személyét~~ül~~ vagy az állítás idejének meghatározására használják, akkor kopulának nevezhető, más esetben ugyanolyan functioju ige, mint akármelyik más ige. Elméletével kiemeli a kopulát a logikusok által használt összekötő kapocs szerepéből, de megfosztja őt a Brassai által felkent igekirályság trónjától is, mert létezése nem szükségszerű minden mondatra nézve.

E dolgozat folyamán láttuk, történeti folytonosságát annak, hogy a szótani fejtegetésekből, hogy fordult a tudós világ a mondatnak és részeinek mondattani fejtegetése felé. Tapasztalhattuk azt is, hogy eleinte a szótan és mondattani kategóriákat minduntalan összevegyítik, míg végül a XIX.sz.vége felé kialakul a tulajdonképeni mondattani módszertan, de ezzel együtt a külön grammatikai fogalmak meghatározása is. Kiderül, hogy a mondat és részeinek meghatározására nem elég a logikától kölcsönvett műszavak használata, mert azok fogalmi tartalma grammatikailag mással

telik meg. Lélektani úton is eljuthatunk ugyan a mondat és részeinek meghatározásához, de a lélektani alany és állítmány fogalmának meghatározása nem mindig azonos a grammatikáéval. A grammatikai alany és állítmány a nyelv komplikáltabb szerkesztésével egyidejűleg elvált a lélektani kategoriáktól és ma jogunk van, sőt kötelességünk is külön nyelvtani alanyról beszélni, mely Klemm állítása szerint lehet bármely nevező esetben álló névszó, melyről valami cselekvést, állapotot, vagy mineműséget állítunk vagy tagadunk, valamint beszélünk kell külön nyelvteni állítmányról is, mely lehet névszó, ige és névszó, vagy ige mely cselekvést állapotot, vagy mineműséget állít az alanyról.

Átnézett munkák jegyzéke.

- Albert János: Szóhangsúly, mondathangsúly *Nyr.* 21:120
- " " Mondattani tanulmányok " 30: 65
- Arany János: A szórend " 2: 18
- Balassa József: Kis magyar nyt. IV. kiad.
- Balogh Péter: Az ige szereplése a mondatban" 17:294
- " " Főnévi igenév, mint állítmány" 19:109
- " " A mondat meghatározása " 19:294
- " " Névszói és mondatbeli kapcs. " 20:397
- " " Alany vagy kiegészítő " 30:165
- " " Magyar nyelvtan középisk. I. oszt. számára 1890.
- Barbarics Róbert: Egy mondattani szerkezet kérdése~~i~~hez *Nyr.* 23: 67
- " " A határozatlan és általános alany " 21:250
- Beke Ödön: A mondatrészek fejlődése " 54:77
- Brassai Sámuel: A magyar mondatról Ak.Ért. 1860. 1:279-325
- " " A mondat dualizmusa Ak.Ért. XII. 10 füz.
- " " Szórend és accentus " " XIV.
- Csúri Bálint: Az ige. Ny. F. 63

Danielovits K.: A mondat.

Erdélyi Lajos: Értelmi egyezés a magyarban, finnben és törökben. Ny.K. XXXVI.251.

" A háború mondattanából M.Ny. X.207.

Gááger József: Telegdi Miklós nyelve. Ny.F. 18

Gombocz Zoltán: Az analitikus mondatmeghatározás történetéhez.M.Ny. XVIII. 114.

Gulyás Károly: Földi János: Magyar grammatikája.
R.M.Kt.28.

Gyarmathy Sámuel: Affinitae linguae hungariae cum
linguis fennicae originis 1799.

Húnfalvy Pál: Ismertetés Riedl Szende magyar nytról.1864. Ny.K.III. 274

" A magyar mondat Brassai birálata.Ny.K.I.471

Joannovits: Szórend és hangsúly Myr. 18:545

Kalmár E.: Állítmány és alany My.K. XXVIII. 129.

" A határozókról My.K. XXXII.453.

" Mi különbség a lélektani és nyelvtani
alany közt Myr. 29:570.

" Alany-e vagy állítmány kiegészítő Nyr.
30:166.

Kalmár E. Alany és kiegészítő *Nyr.* 32:355

" " Van-e alanytalan mondat. *Nyr.* 35:79

Kertész Manó: Analogia a mondat szerkesztésben.

Ny.F. 21.

" Értelmi egyeztetés. *Ny.K.* XXXVII. 145.

Kicska Emil: A subjectum és praedicat~~um~~um a grammatikában. Bp. 1908.

" Alany és állítmány. *M.Ny.* XXIV. 337.

" " " *Nyr.* 25:109

" Hangsúly és szórend *Nyr.* 19:16

" Alany vagy állítmány *Nyr.* 30:216

" A Fogarassy törvény. *Nyr.* 45:97

" Névszói állítmány. *Nyr.* 47:145

" Van-e pszichológiai alany és állítmány. *Ny.K.* XXXI. 333.

Klemm A.: Magyar történeti mondattan

" A belső nyelvvalak. *Minerva* IV. 101.

" A van és vannak u.n. kihagyása. *M.Ny.* XIII. 265

" " " " című cikk^{hez}. XIV. 104

" A névszói állítmány. *M.Ny.* XV. 13.

- Klemm A.: A magyar mondat ősi elemei. ^{M. 12.} XVIII. 11.
- " Két ágy van eladó. M.Ny. XXIII. 41.
- " A finnugor mondat őstörténete. M.Ny. XXIII. 328
- " A létige szerepe az osztjában és a vogulban. Ny.K. XLVI. 386
- Kocsis L.: A mondatrészek viszonya Brassai mondatelméletében. Ny.F. 3.
- Komáromy Lajos: Az átható igék viszonya a cselekvés tárgyát kifejező szóhoz. Myr. 2:10
- Lehr Vilmos: A mondat meghatározása Myr. 20:355
- Molnár J.: Több alany, de egyesszámú állítmány. M. Ny.V. 365
- Prohászka János: A van használata névszói állítmány mellett. Myr. 55:137
- Paul Hermann: Prinzipien der Sprachgeschichte.
- Révai: Elaboratio Grammatica Hung.
- Sasku Károly: Közönséges nyelvtudomány vagyis a nyelvek alaptudománya Tud.Gyűjt. 1840. 2-3
- Simon József Sándor: Mi hát a mondat? Nyr. 21:113.
- Simonyi Zsigmond: A magyar nyelv. Bp. 1889. Akad.

Simonyi Zsigmond: Magyar nyelvtan. 1879. 1880.

" " Iskolai műszók. Nyr. 8:266

" " Alany, állítmány ~~Nyr.~~ 29:1

" " Igeállítmány és névszói állítmány
~~Nyr.~~ 47:50

" " Igenévi szerkezetek. Ny. F. 47

Szányi Béla: Az állítmányról. Bp. 1888.

Szeremley Császár L.: A nyelvtani alany és állít-
mány. M.Ny. V. 211.

Szinnyei József: A mondat meghatározása. ~~Nyr.~~ XXI. 105

Szvorényi J.: Magyar nyelvtan.

Torkos L.: A van és a vannak u.n. kiadása. M.Ny.

XIV. 48.

Toldy Ferenc: A régi magyar nyelvészek. *brochüre Tóthig.*
M. F. 94. Bp. 1866.

Zsolnai Gy.: Mondattani buvárlatok. Ny. K. XXIII. 145.